

Žuffová, Jaroslava

Diskontinuita tehlovej architektúry v 13. storočí v Trnave a okolí : boli plevovky románske a prstovky gotické?

Archaeologia historica. 2022, vol. 47, iss. 2, pp. 551-594

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2022-2-5>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76760>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 03. 12. 2024

Version: 20221020

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DISKONTINUITA TEHLOVEJ ARCHITEKTÚRY V 13. STOROČÍ V TRNAVE A OKOLÍ. BOLI PLEVOVKY ROMÁNSKE A PRSTOVKY GOTICKÉ?

JAROSLAVA ŽUFFOVÁ

Abstrakt: V príspevku sa poukazuje na zlom v technológii výroby tehál, ktorý sa prejavil aj v zmene slohového výrazu stavieb. V meste Trnava a jej blízkom okolí je pomerne jednoduchá identifikácia materiálovo a časovo ohraničenej skupiny stavieb, ktoré stáli pri počiatkoch inštitucionálneho mesta od polovice 13. storočia. Stavby boli vybudované z tehál opatrených na povrchu kanelovaním (tzv. prstovky). Ich odlišenie od predchodcov a nasledovníkov uľahčuje fakt, že steny boli rezné – neomietané, s úpravou malty v škárach. Dovtedy sa u nás stavalo z pálených tehál, ktoré obsahovali v hmote rastlinné zvyšky (tzv. plevovky) a stavby boli omietnuté. Zdôvodňujeme označenie prstoviek za gotické tehly a plevoviek za románske na trnavskom území. Pátrame aj po proveniencii výroby oboch typov tehál, pričom sa začína javiť ako reálne, že každý z nich pochádza z inej kultúrnej oblasti.

KLúčové slová: pálené tehly s obsahom rastlinných zvyškov – tehly prstované (kanelované) – rezné (neomietané) tehlové murivo – románska sakrálna architektúra – gotická architektúra.

Discontinuity of brick architecture in Trnava and its surroundings in the 13th century. Were bricks containing plant residues Romanesque and cannellated bricks Gothic?

Abstract: This paper points out a break in the technology of brick production, which was also reflected in a change in the style of buildings. In the town of Trnava and its surroundings it is relatively easy to identify a materially and chronologically limited group of buildings associated with the origins of the institutional town from the mid-13th century onwards. The buildings were constructed of bricks with a cannellated surface. Their distinction from their predecessors and types that replaced them is enabled by the fact that the walls were unplastered, with mortar only applied in the joints. Until then, buildings had been constructed of fired bricks containing plant residues and they were plastered. The article explains the determination of cannellated bricks as Gothic and bricks with plant residues as Romanesque in the Trnava area. We also researched the provenance of the production of both types of bricks, and it seems probable that each originated in a different cultural environment.

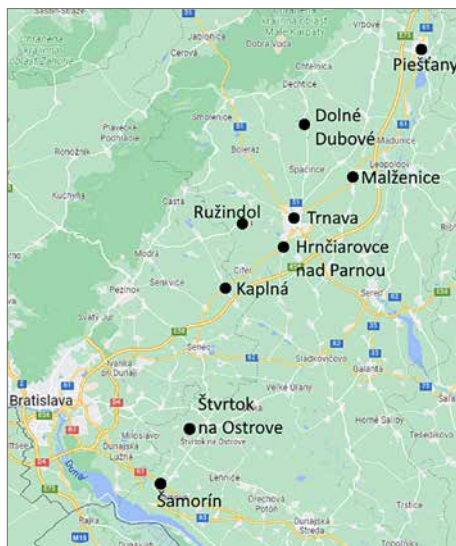
Key words: fired bricks containing plant residues – cannellated bricks – masonry of naked (unplastered) bricks – Romanesque religious architecture – Gothic architecture.

Našou snahou je poukázať na zlom v stredovekej technológii výroby pálených tehál, ktorý sa prejavil aj v zmene slohového výrazu stavieb mesta Trnava a okolia. Dôvodom zamerania nášho záujmu na územie Trnavy a jej blízkeho okolia je už viac ráz v iných súvislostiach spomínaný fakt relatívne jednoduchej identifikácie materiálovo ohraničenej skupiny tehlových stavieb, ktoré stáli pri počiatkoch inštitucionálneho mesta. Vieme, že to boli stavby vybudované z prstovaných tehál (tzv. prstoviek), čo by však bolo málo na identifikáciu objektov z nich vybudovaných, keďže prstovky sa vyskytovali počas celého stredoveku. Dôležité je, že stavby mali rezný (neomietaný) povrch konštrukcii s úpravou malty v škárach alebo aj okolo nich. Na základe výskumov vieme, že tieto stavby súvisia so vznikom sídla mestského typu v polovici 13. storočia. Vzhľadom na to sa dá práve na území Trnavy dobre demonštrovať materiálové, časové a aj slohové rozhranie medzi skupinou prvých stavieb mestského typu a ich predchodcami, vybudovanými z iného murovacieho materiálu a inou technológiou. Predchodcov sme nazvali vo vzťahu ku vzniku mesta Trnava predmestskými stavbami a murivo a technológiu, na nich uplatnenú, predmestskou. Predmestské murivo je tvorené pálenými tehľami, obsahujúcimi v hmote primiesené organické zložky, sekanú slamu a najmä plevy, odkiaľ získali tehly hovorový názov plevovky. Predchodcov odlišuje od prvých mestských tehlových stavieb nielen murivo, ale aj ich povrchová úprava omietaním.

Výskumom stredovekých kostolov z pálených tehál z niekdajšieho spoločného územia Uhorska bolo už v literatúre venovanej veľa pozornosti. Popri analýzach slohových riešení a štýlových impulzov však stavby neboli doposiaľ chronologicky radené podľa typu tehál a technológie murovania.

Tehlová architektúra s rezným povrchom

Úvodom zhrnieme už dávnejšie známe fakty o tehlovej architektúre s rezným (neomietaným) povrchom konštrukcií. Skupinu tehlových rezných stavieb tvorí celá škála architektonických druhov späť s počiatkami mesta: v prvom rade mestské opevnenie, ďalej je to veľká skupina meštianskych domov (dnes je už známych viac ako 40 domov jedného typu). Podnes sú zachované aj pôvodné časti kláštorných stavieb žobravých rádov, rovnako ako jadro farského kostola a špitála. Kostoly, patriace do okruhu trnavskej režnej tehlovej architektúry, zaznamenávame aj v najstarších poddanských dedinách Trnavy – v Ružindole a v Hrnčiarovciach nad Parnou, pričom je známe, že táto technológia úpravy povrchov vyžarovala aj do vzdialenejšieho okolia Trnavy, ako to vidno na kostoloch v Kaplnkej, Malženiciach, v Dolnom Dubovom a na dvojapsidovom kostole zo Starého kláštora pri Piešťanoch. Čiastočne sa uplatnila aj pri prestavbe kostolov v Šamoríne a Štvrtku na Ostrove (obr. 1).

Obr. 1. Mapa s tehlovými kostolmi s rezným povrchom stien upravených škárováním v okolí Trnavy.

Abb. 1. Karte mit Ziegelkirchen mit unverputzten, verlegten Wandoberflächen in der Umgebung von Trnava.

Typ tehál, technika murovania a úprava povrchov stien architektúry s rezným povrchom

Na výstavbu primárnych mestských stavieb – stavieb s tehlovým rezným povrchom sa používali pálené tehly prstovky rozmerov, ktoré kolísali v rozpätí: $25\text{--}28 \times 12\text{--}13,5 \times 6\text{--}7,5$ cm. Známe sú aj veľmi hrubé tehly (do 10 cm hrúbky), tzv. baštovice, použité prevažne na vežiach mestského opevnenia (Staník 2009; Žuffová 2019).

Variabilita prstoviek z obdobia počiatkov mesta je evidentná, avšak len do určitého rozmeru. Pokiaľ narazíme pri výskume na stredoveké murivo s dĺžkami tehál väčšími ako 28,5 cm a zároveň širšími ako 14,5 cm, môžeme si byť takmer istí, že nejde o murivo z prstovaných, ale z plevových pálených tehál. Z množstva preskúmaných stredovekých trnavských stavieb sme za ostatných 30 rokov zatiaľ iba na dvoch objektoch našli murivo z atypicky veľkých prstoviek ($30 \times 15 \times 6$ cm). Jeden príklad reprezentuje prejazdový dom „s jednorazovo vzniknutým uličným kridlom“ na Štefánikovej ulici č. 3 (Žuffová 2016), druhý nález pochádza taktiež z mesta, z archeologickej lokality medzi Štefanom a synagógou na Halenárskej ulici (Žuffová 2021). V oboch prípadoch však ide o architektúru mladšie, nepatriace do skupiny primárnej meštianskej zástavby.

Čo sa týka technológie výstavby, murovalo sa spôsobom, ktorý mal zastúpenie už v anticom staviteľstve pod názvom opus enplectum. Steny majú charakter dvojplášťovej konštrukcie, pričom pravidelne vymurované plášte zvierajú medzi sebou nesúrodé jadro. Jadro pozostáva z úlomkov tehál vtlačaných po riadkoch do hrubozrnnej murovacej malty. Po viacerých behúňoch v riadku opláštenia nasleduje väzák, smerujúci dĺžkou tehly z líca do jadra steny. Po zatuhnutí malty umožnili väzáky lepšie spriahnutie oboch plášťov s nesúrodým jadrom. Táto technológia výstavby sa používala počas celého stredoveku s presahom do novoveku, aj keď vtedy už prstovky nahradili novoveké tehly s hladkým povrchom, bez stôp po prihladení surovej hmoty tehly vo forme rukou. Napriek tomu, že líca stien mali pohľadovo exponovaný rezný povrch, tehly do väzieb ukladané neboli (obr. 2).

Obr. 2. Typický povrch rezného tehlového muriva prejavujúci sa absenciou väzby, meštiansky dom v Trnave, Halenárska ul. 14, pivnica.

Abb. 2. Typische Oberfläche einer unverputzten Ziegelmauer, die durch das Fehlen eines Verbandes in Erscheinung tritt, Bürgerhaus in Trnava. Halenárska-Str. 14, Keller.

To, čo odlišuje stredoveké murivá, pochádzajúce z primárnej mestskej zástavby Trnavy od mladších stredovekých etáp, je spôsob povrchovej úpravy konštrukcií. Pri primárnych mestských stavbách bol povrch stien v interiéri aj na fasádach ponechaný rezný, s úpravou malty v škárách a aj okolo nich (ďalej škárovanie). Úprava malty mala predovšetkým technický účel – slúžila na „uzavretie“ povrchu steny voči vnikaniu vlhkosti do muriva, ale zároveň slúžila aj na estetizáciu povrchu, zvlášť zložitejšie škárovacie techniky.

Sporadicky sa aj dnes v literatúre objaví otázka, či takto upravené povrchy stien nemohli byť určené pod omietanie. Stotožňujeme sa s názorom, ktorý už dávno takúto možnosť vylúčil (Mencl 1968). Poukazujeme pritom na prácnosť škárovacej technológie a tiež na fakt, že škárovaním získaný pomerne hladký povrch líca steny by bol skôr prekážkou pre potrebnú priľnavosť omietky. Je však známe, že lokálne omietku naniesli, najmä v cirkevných stavbách, pre možnosť aplikácie nástennej maľby.

Argumenty proti prijatiu rezných stien ako plnohodnotnej úpravy interiérov aj fasád odmieta v českej literatúre Jiří Varhaník (Varhaník 2008). Trnava je v tomto ohľade skvelým príkladom, pretože ako čisto rezné tu bolo doložené nielen murivo opevnenia, ale aj fasády a interiéry meštianskych domov, a to od suterénu až po druhé nadzemné podlažie. Neomietnuté – škárované – boli prezentované aj fasády a interiéry významných sakrálnych stavieb v meste aj okolí. Zatiaľ jedinou poznanou výnimkou je dvojsapsidový Kostol sv. Štefana Kráľa pri Piešťanoch. Ako doložil reštaurátorský výskum, povrch stien pretreli červenou lazúrou, pričom sa však ale nedá vylúčiť, že lazúrny náter bol až dodatočnou úpravou (Hromada 2006). Červený náter, avšak na kamenných rezných murivách, je popísaný na hradoch a kláštoroch v Durínsku, kde mal slúžiť na reprezentačné účely a v prípade hradov mal byť významným aj jeho zastrešujúci

účinok. Poukazuje sa tiež na príklad kláštora v Altenburgu (vysvätený v roku 1172), kde stavebný materiál – červená tehla – bol použitý v symbolickom význame (Holger 1996).

V Trnave sa doložili tri typy škárovania, z nich najčastejšie je tzv. podrezávané škárovanie, pri ktorom sa kládli tehly v riadkoch na ložnú maltu vysokú až 3–5 cm (styčné škáry boli úzke). Precíznym zahladením malty mierne vytlačenej počas murovania na líce steny vytvorili pozdĺž ložných škár sklopené plochy (často nebola škára sklopená, ale len pritiahnutá k lícu steny do vertikálnej roviny; obr. 3 a 4). Upravená malta sa viazala len na ložné škáry, styčné škáry sa neupravovali. Technika podrezávaného škárovania je v meste najfrekvencovanejšia, bola doložená na najstaršej etape mestského opevnenia – na všetkých uzavretých vežiach a prvých úsekoch kurtín v južnom a severnom ramene opevnenia (Staník 2009); zistili sme ju na viac ako 30 meštianskych domoch ako úpravu ich prvej vývojovej etapy (Staník–Žuffová 1995). Zo sakrálnych stavieb boli týmto typom škárovania upravené najstaršie časti kláštorného areálu žobravého rádu klarisiek (Oriško 1998; Kazimír–Žuffová–Staník 1997), kláštora františkánov (Žuffová 2017) a špitálskeho Kostola sv. Heleny. Novší archeologický výskum odkryl aj rovnakou technológiou riešený cintorínsky múr okolo farského Kostola sv. Mikuláša (Žuffová–Hrnčiarik 2017).

Podrezávané škárovanie rezných stien sa uplatnilo v poddanskej dedine Trnavy v Hrnčiarovciach nad Parnou na dostavbe lode a veže k pôvodne románskemu Kostolu sv. Martina (Žuffová–Zacharová 2018) a tiež pri novostavbách kostolov v Kaplnej (Kovačovičová–Puškárová–Jankovič 1965) a Malženiciach (Mencl 1968; Uradníček 1971).

V Trnave menej častý typ úpravy rezného povrchu stien vznikol rozmazaním malty vytlačenej počas murovania zo škár a prihladením po povrchu steny do okolia škár. Pritom začerstva zvýraznili priebeh ložných škár hranou murárskej lyžice. Spôsob sa odlišuje od staršieho

Obr. 3. Príklad najstaršieho a v Trnave najčastejšie používaného podrezávaného škárovania, spodný úsek steny zahĺbeného podlažia, parcela bývalého Selepčeniho domu, okolo polovice 13. storočia.

Abb. 3. Beispiel für die älteste und in Trnava am häufigsten verwendete unterschnittene Verfügung, unterer Wandabschnitt des eingetieften Fußbodens, Parzelle des ehemaligen Selepčeni-Hauses, um Mitte 13. Jahrhundert.

Obr. 4. Príklad najstaršieho a v Trnave najčastejšie používaného podrezávaného škárovania. Hore: sklopené škáry, Kostol sv. Martina v Hrnčiarovciach nad Parnou; dole: škáry zarovnané do vertikálnej roviny, jedna z primárnych veží mestského opevnenia, obe stavby okolo polovice 13. storočia.

Abb. 4. Beispiel für die älteste und in Trnava am häufigsten verwendete unterschrittene Verfugung. Oben: abgeschrägte Fugen, St. Martinskirche in Hrnčiarovce nad Parnou; unten: glatte Fugen, eine der primären Türme der Stadtbefestigung, beide Bauten um Mitte des 13. Jahrhunderts.

podrezávaného škárovania tým, že malta sa prísne neviazala len na polohu škár, ale rozotreli ju okolo nich. K vytlačenej malte už nedohadzovali žiadnu hmotu s cieľom dosiahnuť súvislejšie pokrytie povrchu na spôsob omietania. Takto sú primárne upravené steny 8 trnavských meštianskych domov, v ďalších dvoch prípadoch sa úprava viazala až na druhú stavebnú etapu na parcele, po etape s podrezávaným škárovaním. Aj pri sakrálnych stavbách sme vyrysované škáry zaznamenali v rámci ich druhej vývojovej etapy, napríklad v klariskom kláštore pribudovali k dovtedajšej zástavbe kostola so západným krídlom južné krídlo, v špitálskom Kostole sv. Heleny zas k staršiemu presbytériu pristavili sakristiu, vo farskom kostole vzniklo severné podvezie ako začiatok koncepcie západného dvojvežia gotickej baziliky. Severnú vežu pribudovali k v tom čase ešte stojacemu románskemu kostolu. Mimo mesta sa uvedenou technológiou vyznačovali steny novostavby Kostola sv. Bartolomeja v poddanskej dedine Ružindol (Žuffová 2014), nachádza sa tiež na už polygonálnom presbytériu kostola v Dolnom Dubovom (Gojdič 2017). K tejto technologickej skupine patrí aj dvojapsidový Kostol sv. Štefana Kráľa, kde sa ako súčasť tehlových konštrukcií uplatnilo už aj veľa hodnotných kamenných článkov (Oriško 2005; Žuffová 2005; obr. 5 a 6).

Iba v jedinom trnavskom prípade sa doložilo v zahraničí frekventované honosné škárovanie, pri ktorom boli škáry vytvarované v profile do trojuholníka. Ide o meštiansky dom na Hlavnej ul. č. 5 v centre Trnavy, kde k najstaršej stavbe s podrezávaným škárovaním, pristavili až po uličnú čiaru mladšiu dostavbu, pričom iba jej uličnú fasádu vyzdobili sieťou, tvorenou plastickým škárovaním (obr. 7, 8 a 9).

Základové konštrukcie primárnych mestských stavieb boli murované z rovnakých tehál a zhodnou technikou ako nadzemné murivá, t. j. z tehál prstoviek ako dvojplášťové konštrukcie s heterogénnym jadrom (obr. 10). V nálezoch sa základy odlišujú od nadzemných murív len

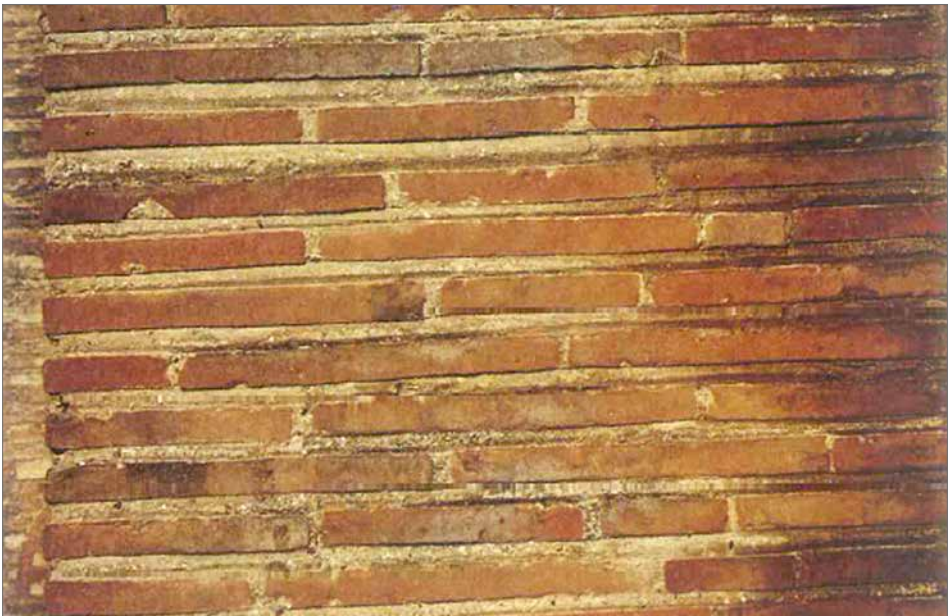
Obr. 5. Typ škárovania s vyrysovaním ložných škár do čerstvej malty, kostol z niekdajšieho benediktínskeho opátstva, Pomposa, Taliansko, 9./10. storočie. Podľa Meyer 1993, 26.

Abb. 5. Verfungungstyp mit in den frischen Mörtel eingeritzten Lagerfugen, Kirche der ehemaligen Benediktinerabtei, Pomposa, Italien, 9./10. Jahrhundert. Nach Meyer 1993, 26.

Obr. 6. Mladší typ trnavského škárovania s vrysovaním ložných škár do čerstvej malty, meštiansky dom v Trnave, Štefánikova 32, 20. roky 14. storočia.

Abb. 6. Jüngerer Verfugungstyp in Trnava mit in den frischen Mörtel eingeritzten Lagerfugen, Bürgerhaus in Trnava, Štefánikova 32, zwanziger Jahre 14. Jahrhundert.

Obr. 7. Typ škárovania s maltou vyprofilovanou do trojuholníka, San Vitale Ravenna, 20. roky 6. storočia. Podľa Meyer 1993, 25.

Abb. 7. Verfugungstyp mit keilförmig profiliertem Mörtel, San Vitale Ravenna, zwanziger Jahre 6. Jahrhundert. Nach Meyer 1993, 25.

Obr. 8. Typ škárovania s maltou vyprofilovanou do trojuholníka, dedinský kostol v Lubow, kraj Mecklenburg, koniec 12. storočia. Podľa Zahn 1984, 55.

Abb. 8. Verfügunstyp mit keilförmig profiliertem Mörtel, Dorfkirche in Lübow, Mecklenburg, Ende 12. Jahrhundert. Nach Zahn 1984, 55.

Obr. 9. Typ škárovania s maltou vyprofilovanou do trojuholníka, meštiansky dom v Trnave, Hlavná 5, začiatok 14. storočia (?).
Abb. 9. Verfugungstyp mit keilförmig profiliertem Mörtel, Bürgerhaus in Trnava. Hlavná-Str. 5, Anfang 14. Jahrhundert (?).

Obr. 10. Dvojitá šípka označuje korunu typického základu, vymurovaného spôsobom dvojplášťovej konštrukcie s nehomogénnym jadrom, parcela v Trnave na Halenárskej ul., južne od Štefaneu.

Abb. 10. Der Doppelpfeil kennzeichnet eine typische, als Doppelmantelkonstruktion gemauerte Fundamentkrone mit inhomogenem Kern, Parzelle in der Halenárska-Str. in Trnava, südlich vom Stefaneum.

Obr. 11. Základ vymurovaný spôsobom opus spicatum odkrytý pri farskom Kostole sv. Mikuláša v Trnave.

Abb. 11. An der Nikolauskirche in Trnava freigelegtes, als Opus spicatum gemauertes Fundament.

vizuálne tým, že malta, vytlačená začerstva k profilu výkopu, zostala na líci múru v okolí škár zatuhnutá v nepravidelných tvaroch a hrúbkach. Zriedkavejšie sa stretávame so základmi budovanými spôsobom klasového kladenia tehál, pri ktorom sa tehly uložené na hranu nakláňajú v jednom riadku na jednu a v riadku nad ním na druhú stranu. Pri tomto spôsobe, pôvodom opäť z rímskeho staviteľstva (*opus spicatum*), sa na rozdiel od dvojplášťového nadzemného úseku stien ukladajú tehly súvisle a rovnako naprieč celej hrúbky steny. Po niekoľkých klasových riadkoch zvykne nasledovať riadok s tehliami uloženými naplocho (obr. 11). Ojedinele sa klasové kladenie tehál objaví aj v nadzemnej úrovni stien. Pri meštianskych domoch máva výšku len dvoch a troch riadkov, pričom najčastejšie sa nachádza v mieste dosadnutia stropnej konštrukcie na stenu.

Spomenieme ešte existenciu vynášacích oblúkových pásov, ktoré sa uplatnili v polohách, kde bolo potrebné preklenúť nesúdržný terénny podklad. Oblúky sa vyskytujú ako solitérne tehlové konštrukcie v inak lineárnom priebehu múrov a ich prítomnosť v základoch primárnych mestských stavieb svedčí často o existencii deštruktívnej vrstvy po objekte z predurbánneho obdobia.

Slohové znaky architektúry s rezným povrchom

Zatiaľ jediný známy prípad stavby, patriacej k okruhu režnej architektúry, pri ktorej sa zachoval v nadzemí zvyšok jej predchodcu z plevových tehál, predstavuje kostol z Hrnčiaroviec. Táto stavba sama demonštruje zlom medzi románskym a gotickým obdobím, reprezentovaný zmenou stavebnej technológie, ako aj zmenou typu tehál, pričom jej architektonické stvárnenie môže poslúžiť spolu s okolitými súčasníkmi aj ako dobrý príklad zmeny slohového výrazu. Kostol je jednolodový, pôvodne bez zastropenia lode, s priehľadom do krovu a má vstavanú emporovú vežu.

Na jednej strane pôsobili tieto novostavby drobnokresbou tehlovej štruktúry s farebným kontrastom medzi tehlovými riadkami a svetlými líniami škár, na druhej strane stojí ich strohý až utilitárny výraz, v ktorom prevažuje plný masívny múr.

Pri oknách pretrvávajú znaky starších otvorov, ako obojstranne rozovreté niky s úzkymi výrezmi, situovanými v strede hrúbky steny; obruby sú len murárskou prácou a parapet spočiatku opakuje priamy románsky tvar, bez sklonu. Uzávery okien sa len pomaly menia z polkruhu na lomený oblúk. O tom, že sa takýto jednoduchý tvar okna a hranolová murovaná obruba nevyskytovali iba na vidieku, ale aj na prvých a významných sakrálnych stavbách mesta Trnava svedčia primárne okná klariského kostola a radíme k nim aj zachované okná špitálskeho Kostola sv. Heleny. Prízemná časť severnej veže ako prvá gotická fáza prestavby farského Kostola sv. Mikuláša mala v oknách tiež iba jednoduché tehlové obruby.

Portály sakrálnych stavieb sa až na jednu výnimku nezachovali. Je ňou kostol v Ružindole, kde síce pôvodnosť jednoduchého kamenného portálu s okosením je diskutabilná, ale jednoznačne primárnym je plytko pred fasádu predstupujúci murovaný hranolový rám, ukončený zhora tvarom vimperku. Kostol mal dva portály s predstupeným hrotitým rámom, jeden v západnej stene – v podveží, druhý v južnej stene lode. Takéto jednoduché hrotité orámovanie portálu (neskôr v Ružindole pokryté sgrafitovou renesančnou výzdobou za súčasného odstránenia hrotu) poukazuje na zásadný odklon od bohatých, viacstupňovo vymurovaných románskych portálov (Žuffová 2014; obr. 12, 13 a 14).

Na fasádach novostavieb absentujú dovedy hojne zastúpené subtílné podstrešné vlisy, tvorené rôznym nasmerovaním tehál voči stene, chýbajú tiež oblúčkové vlisy a slepé arkády; namiesto ozdobných stĺpikov medzi združenými oknami veží sú iba hladké plochy muriva a pod. Rovnako stroho býva riešený aj interiér.

Práve jednoduchosť slohového výrazu je charakteristická pre túto novú, už gotickú vrstvu režnej tehlovej architektúry, ktorá kontrastuje s dovedajšou bohatou výzdobou omietnutých fasád románskych tehlových kostolov.

Obr. 12. Bohatý slohový výraz stavby z plefových tehál s fasádou členenou slepými arkádami a viacstupňovým portálom na kostole v Šaštíne-Strážach, 1. polovica 13. storočia. Foto M. Kalinová.

Abb. 12. Reicher stilistischer Ausdruck eines Gebäudes aus Spreuziegeln mit einer durch Blendarkaden und mit einem mehrstufigen Portal gegliederten Fassade an der Kirche in Šaštín-Stráže, 1. Hälfte 13. Jahrhundert. Foto M. Kalinová.

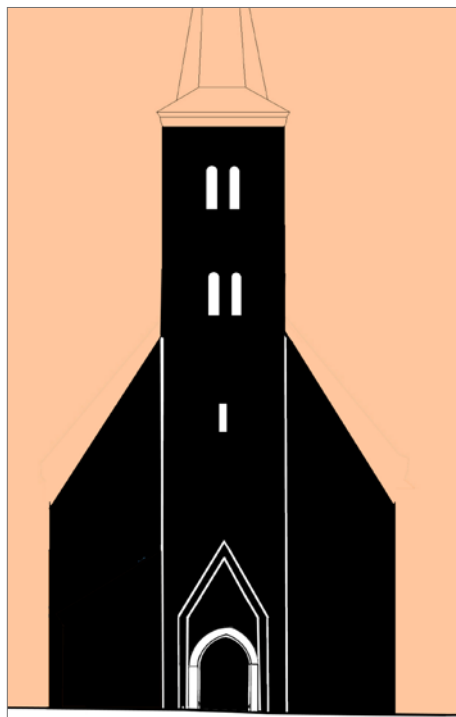
Z dispozično-priestorového hľadiska nachádzame odlišnosť voči predurbánnym kostolom v pravouhlom tvare presbytéria. Ku koncu etapy rezných tehlových murív získali presbytéria už aj polygonálny uzáver, najstarším z nich je asi trnavský špitálsky kostol, po ktorom nasledujú kostoly v Dolnom Dubovom a kostol s dvojicou presbytérií pri Piešťanoch.

V pôdorysnom usporiadaní sú bežné kvadratické tvary kostolných lodí, pričom prežívajú staršie typy: trojlodňové baziliky (Kaplná, Malženice), aj pomerne drobné jednolodňové stavby (klariský a špitálsky kostol v Trnave, kostol Ružindole, v Dolnom Dubovom a pod.). Čo sa týka prítomnosti, počtu a polohy veží, máme dočinenia so všetkými možnými prípadmi: veža vtiatnutá do lode ako vežová empora sa nachádza v Kostole sv. Martina v Hrnčiarovciach, veža predstúpená pred západnú fasádu lode je na Kostole sv. Bartolomeja v Ružindole. Dvojicu západných veží vybudovali v Kaplnej, Malženiach a plánovaná bola aj pre gotickú prestavbu trnavského farského kostola. Nechýbajú ani kostoly bez veží, ako typický znak najstaršej etapy žobravých reholí. V architektonickom detaile, či už na sakrálnych stavbách alebo v profánnej architektúre vynikajú krížové klenby s rebrami z tehlových tvaroviek, pričom na rebrá boli použité tvarovky v rozmere obvyklých tehál s jednoduchým obojstranným okosením hrán (obr. 15).

Datovanie

Technika rezného muriva upraveného podrezávaným škárovaním sa viaže na úplné počiatky trnavskej mestskej zástavby. Datovanie sa opiera o archívne správy k dvom sakrálnym stavbám, patriacim do skupiny takto upravených tehlových architektúr. Ku klariskému kostolu máme k dispozícii jednak zmienku o prítomnosti klarisiek (v tom čase pod názvom damianky) v Trnave v roku 1239 a ďalšiu správu z roku 1255, informujúcu o novom patrocíniu kostola. Podľa nej sa datujú začiatky budovania klariského kostola z rezného tehlového muriva (Oriško 1998). Vznik kostola v blízkej obci Kaplna sa naďalej kládie do 40. rokov 13. storočia, hoci samotná listina s dátumom 1244 bola už vyhlásená za falzum (Kovačovičová-Puškárová-Jankovič 1965). Pre časové zaradenie novej stavebnej vlny máme v oblasti meštianskej zástavby k dispozícii zatiaľ len jeden archeologický doklad, aj to nepriamy a so širokým časovým rozpätím. Prvý murovaný obytný dom s rezným tehlovým povrchom na parcele Trojičné nám. 9 postavili nad studňou, ktorá v prvej polovici 13. storočia z dôvodu jeho výstavby zanikla (Lesák a kol. 2016).

V Trnave menej častý typ úpravy rezného povrchu stien, charakteristický vyrysovaním horizontálnych línií v polohe ložných škár do malty rozotrenej okolo škár, datujeme nepriamo do druhej polovice 20. rokov 14. storočia podľa nálezu tejto úpravy na severnom podveží farského kostola. Domnievame sa, že k začatiu gotickej prestavby románskeho farského Kostola

Obr. 13. Príklad strohého výrazu stavby vybudovanej z rezného muriva upraveného škárovaním, s plochou fasádou a s portálom orámovaným jednoduchým rámom ukončeným vimperkom, kostol v Ružindole, západná fasáda, 20. roky 14. storočia.

Abb. 13. Beispiel für den nüchternen Ausdruck eines aus Fugenmauerwerk gebauten Gebäudes mit flacher Fassade und einem einfach gerahmten, von einem Wimperg abgeschlossenen Portal, Kirche in Ružindol, Westfassade, zwanziger Jahre 14. Jahrhundert.

Obr. 14. Jednoduchý hranolový rám ukončený vimpergom nad vstupným otvorom s dodatočnou renesančnou výzdobou, vľavo pôvodné okno upravené v 15. storočí, kostol v Ružindole, južná fasáda, nálezy v podkroví nad dostavbou, 20. roky 14. storočia.
Abb. 14. Einfacher, prismenförmiger von einem Wimperg abgeschlossener Rahmen über der Eingangsöffnung mit nachträglicher Renaissanceverzierung, links ursprüngliches, im 15. Jahrhundert geändertes Fenster, Kirche in Ružindol, Südfassade, Funde im Dachstuhl über dem Ausbau, zwanziger Jahre 14. Jahrhundert.

Obr. 15. Klenba s rebrami z okosených tehlových tvaroviek doložená na viacerých trnavských stavbách primárnej mestskej zástavby, ale aj na stavbách z neskoršieho gotického obdobia.
Abb. 15. Gewölbe mit Rippen aus Formziegeln mit gebrochenen Kanten, in mehreren Bauten der primären Stadtbebauung Trnavas, aber auch in spätgotischen Bauten belegt.

sv. Mikuláša, ktorej prvou etapou bola severná veža, mohlo dôjsť po požiari v roku 1325 (Žuflová–Zacharová 2006).

Nález fasády s predstupujúcou plastickou sieťou z malty vytvarovanej v profile do trojuholníka nevieme časovo presnejšie zaradiť. Isté je, že reprezentuje až druhú etapu vývoja meštianskeho domu na Hlavnej ul. č. 5, nasledujúcu po etape s podrezávaným škárovaním. Pretrvávanie technológie rezných, škárovaním upravených murív v Trnave a okolí predpokladáme do konca druhej tretiny 14. storočia, odkedy sa stavby začínajú celoplošne omietať. Napríklad na trnavskom klariskom kláštore sa prvý raz uplatnila omietka v pravom zmysle slova pri prestavbe pôvodného presbytéria s rovným uzáverom na priestor s polygonálnym uzáverom, za súčasného vloženia klenby s kamennými rebrami, ako aj s ďalšími kamennými článkami (Oriško 1998). Podľa slohových prvkov sa zatiaľ ako najmladšia novostavba vybudovaná z rezného tehlového muriva javí Kostol sv. Štefana kráľa s dvojicou presbytérií pri Piešťanoch, ktorý Štefan Oriško podľa bohatého, už kamenného tvaroslovia zaradil do 60. rokov 14. storočia (Oriško 2005). Postupne, v súvislosti s omietaním sa vo väčšej miere začína používať na výrobu detailov aj kamenný materiál, aj keď v Trnave dlho pretrvávajú najmä tehlové obruby, ako o tom svedčia honosné priečelia s pyramidálnymi okennými zostavami, tzv. panelované priečelia meštianskych domov, pochádzajúce najmä z poslednej tretiny 14. storočia a z prvej polovice 15. storočia.

K pôvodu architektúry s rezným povrchom

Na územie vyľudnené po mongolskom vpáde začalo vo veľkom prúdiť obyvateľstvo z nemecky hovoriacich oblastí. Jeho masívny prílev podporilo aj pozvanie kráľa Bela IV. obsiahnuté priamo v mestských právach Trnavy už v roku 1238. Mechanizmus, akým sa nové stavebné postupy a poznatky o výrobe tehál typu prstoviek dostali do Trnavy, zatiaľ odhalený nebol. A nešlo len o stavebnú výrobu, ale najmä o znalosti z typológie celého spektra architektonických druhov, patriacich k rodiacemu sa mestu (opevnenie, kláštorne areály, špitál, množstvo meštianskych domov jedného typu). Možno sa domnievať, že za tým všetkým stál lokátor, ktorý privedol zo svojej domoviny odborníkov – špecialistov na zememeračstvo, architektúru a najmä stavebných majstrov. Tí museli v krátkom čase zabezpečiť vybudovanie nových tehelní a využiť vo svojom remesle veľké množstvo domácich robotníkov, pretože inak by nemohla výstavba gotického mesta Trnava napredovať tak rýchlo a komplexne. Na výrobu obrovského množstva tehál využili sprášanú ziskánu najmä z hĺbenia priekopy okolo opevnenia. Bol to stavebný boom nevidaných rozmerov. Lokátorom Trnavy bola od 40. rokov 13. storočia šľachtická rodina, ktorej príslušníci sa od počiatku striedali vo funkcii richtára; prvým bol Herbord vystriedaný bratom Henchom (doložený v roku 1256). Rodové dedenie trnavskej richtárskej funkcie uzatváral po 100 rokoch Kunchlin z Modranky, mešťan Budínskeho hradu (1314–1340; Rábik 2010).

Nová, dovtedy na území dnešného Slovenska neznáma technológia rezných tehlových architektúr nemôže byť pri presnejšej lokalizácii domoviny hostí využitá, keďže sa ňou stavalo v 12. a 13. storočí na veľkom území Nemecka, od juhu až po Severné more. Či už berieme do úvahy spojitosť škárovania len s tehlovými murivami, alebo techniku škárovania ako takú, t. j. na kamenných aj tehlových murivách, musíme konštatovať, že bola od istého obdobia rozšírená v celej Európe, a to na sakrálnej, aj profánnej architektúre (napr. Perlich 2007). V Taliansku je doložená od antiky a k jej používaniu v zaalpských oblastiach Európy dochádza v 11.–13. storočí. Úprava rezného muriva vychádza z techniky známej ako *pietra rasa*, charakteristickej pre kamenné murivo. Malta vytlačená zo škár počas murovania sa rozmazala okolo nich a následne sa pritiahla k lícu steny s výsledkom rozličného podielu pokrytia povrchu steny, avšak nikdy nie s jej úplným prekrytím. Táto povrchová úprava bola realizovaná počas výstavby konštrukcie, nie ako dodatočná omietka. Súčasne sa mohlo, ale aj nemuselo pracovať s rôznym spôsobom úpravy škár (len ložných alebo aj styčných), či už jednoduchým podrezaním, alebo vyrysovaním škár do vlhkej malty, prípadne ich plastickým vytvarovaním, čím mohla vzniknúť sieť predstupujúca pred líce múru. Cieľom bola ochrana povrchu steny pred poveternosťou, ale zároveň aj jej estetizácia, smerujúca napríklad

k imitácii kvalitnejšieho stavebného materiálu (Meyer 1993). Doznievanie škárovania kamenného muriva sa v nemeckom prostredí datuje do doby okolo polovice 13. storočia.

Ak berieme do úvahy len tehlové architektúry, tak ich úpravu škárovaním poznali v Nemecku v rímskom období a po jej zabudnutí ju znovu importovali v 12. storočí zo severného Talianska (Kiesow 2012). Stredoveké tehlové stavby s neomietaným povrchom stien boli doložené na celom území Nemecka, pričom najpočetnejšie sú zachované na severe. V severnom a východnom Nemecku sa režné škárované tehlové murivo používalo do neskorého stredoveku, ba i potom (Höhne 2001). Prostredníctvom severonemeckej saskkej kolonizácie sa táto technológia rozšírila na východ do Poľska a Sliezska. Najstaršou architektúrou v Poľsku, prestavanou pod vplyvom saskkej kolonizácie je Vroclavská katedrála. Začiatok jej prestavby, realizovanej už tehľami typu prstoviek, sa datuje na rok 1244. V českom prostredí sú až do polovice 13. storočia nositeľmi tehlového materiálu najmä cisterciáni, ktorí na Moravu – do velehradského kláštora priniesli tehly po roku 1220 už v ukážkovej „gotickej“ väzbe (Vácha 2016). Povrch konštrukcií bol režný, upravený škárovaním, čím sa zhodoval s našimi prvými režnými stavbami, ktoré sa v Trnave objavili však až o približne 25 rokov neskôr. V Čechách a na Morave sa po polovici 13. storočia tehlová produkcia rozšírila výraznejšie aj mimo rádové a cirkevné stavby (Vácha 2016). V období novozaloženého mesta Brna a v jeho okolí predstavovalo použitie tehál aj vzhľadom na dostatok miestneho kameňa skôr doplnkovú formu murovaných konštrukcií (Holub a kol. 2010).

Iná však bola situácia Trnavy a jej okolia. Doterajšia literatúra, zatiaľ bez potvrdenia multidisciplinárnym výskumom hľadá pôvod prvých obyvateľov Trnavy po mongolskom vpáde v Bavorsku. Pre neskoršie obdobie (prelom 13. a 14. storočia) je známe, že kolonisti, ktorí sa usídľovali v území medzi Bratislavou a Trnavou boli bavorského pôvodu, keďže ich jazyk je klasifikovaný ako „mittelbayerisch“. Presúvali sa k nám cez východnú časť Rakúska z oblasti medzi Neziderským jazerom a Viedňou, ktorá bola po dobu 100–150 rokov ich prechodnou vlasťou (Žudel–Dubovský 2006).

Tento model však nie je možné s najväčšou pravdepodobnosťou uplatniť pre kolonistov, ktorí sa začali usadzovať v Trnave ihneď po mongolskom vpáde. Ak by totiž mali predtým žiť viac ako storočie v území medzi Viedňou a Neziderským jazerom, kde sa celotehlové architektúry z 12. a 13. storočia nedolozili (za túto informáciu vďačím rakúskej archeologičke Doris Schön), ťažko by boli schopní vybudovať tak kvalitné celotehlové mesto, pri ktorom sa vyžadovala vysoká odborná znalosť výroby tehál a stavebných postupov. Musíme preto rátať s viac-menej priamym presunom hostí z Bavorska na územie Trnavy.

Za veľké množstvo bavorských materiálových analógií spomenieme len podrezávaným škárovaním upravený povrch tehlového muriva románskej križovej chodby z 12. storočia v niekdajšom benediktínskom kláštore v Asbachu (okres Passau, Dolné Bavorsko), v literatúre je tiež podchytený príklad rovnako povrchovo riešeného Kostola svätého Mikuláša v Piedendorfe z prelomu 12. a 13. storočia. Na Kostole sv. Kastula z 12. storočia v Moosburgu vidno do vlhkej malty, rozmazanej do okolia škár, vyryté tenké rysky; oba na záver menované príklady pochádzajú z okresu Freising (Pursche 1984).

Príklady bavorských režných tehlových architektúr upravených škárovaním patria slohovým výrazom ešte románskeho obdobiu a zatiaľ neumožňujú vytvoriť spojnicu medzi rodiacim sa gotickým tehlovým mestom Trnava a konkrétnou oblasťou v Nemecku, odkiaľ stavitelia tehlovej režnej architektúry po mongolskom vpáde prišli.

Z Viedne a okolia, pochádzajú najstaršie tehly z prvej polovice 13. storočia. Toto tehlové murivo sa nachádza na presbytériu Kostola sv. Michala, kde je doložené ako režné, s úpravou malty v škárach. Ide o tehly prstovky malého formátu (18–22 × 9,5–11 × 4 cm), pričom ich rozmery sa v priebehu 13. storočia zväčšili na hodnoty 24–24,5 × 11,5–12 × 5,5 cm (Mitchell 2013; Buchinger–Schön 2015). Rakúske najväčšie tehly sa rozmerovo podobajú trnavským najmenším prstovkám, ktoré však nie sú charakteristické pre počiatky mesta, ale pre neskorší trnavský stredovek (koniec 14. až 15. storočie). Ak ale ponecháme bokom rozmery, ktoré môžu mať len regionálny význam, potom musíme konštatovať, že prvé rakúske prstovky sa objavujú o približne

25 rokov skôr ako prstovky na území Trnavy a okolia. Predbežne nemáme poznatky, že by sa na Slovensku vôbec objavili prstovky pred polovicou 13. storočia.

Z nášho územia sa od doby, kedy techniku režných tehlových murív a ich povrchovej úpravy podrobne spracoval Václav Mencl (1968), s touto témou stretávame mimo Trnavy len veľmi sporadicky. Niekoľko ojedinelých nálezov bolo identifikovaných počas architektonicko-historických výskumov, nedolozila sa však zatiaľ ani jedna celotehlová stavba s režným povrchom. Do približne rovnakého časového obdobia ako v Trnave sa zrejme dá zaradiť solitérny nález škárovaného povrchu severnej steny lode šamorínskeho kostola, ako aj stien južnej veže kostola vo Štvrtku na Ostrove (Sabadošová 2015). Na hrade Zvolen bola odkrytá pri reštaurátorskom výskume tehlová špaleta okna (Lexiner 1967) a tehlové murivo s podrezávaným škárovaním sa zistilo na opláštení hradu Párič v Trebišove (Šimková 2013). Plastická maltová sieť, dekorujúca režný povrch muriva bola zistená na schodisku v sakristii kostola z bývalého premonštrátskeho kláštora v Kláštore pod Znievom, ktorý je datovaný po polovici 13. storočia (Glocková–Kürthy 2006). Honosným škárovaním s profiláciou malty v škárach do tvaru trojuholníka sa vyznačujú časti Kostola Navštívenia Panny Márie v Trebišove, ktorého vznik sa odvodzuje od jednej z prvých gotických stavieb v Uhorsku – od kostola z kláštora dominikánok na Zajačom, neskôr Margitinom ostrove v Budapešti. Kláštor dal postaviť Belo IV. s manželkou Máriou (Volovár 2018).

Aj keď na absencii rozsiahlejších poznatkov má iste svoju vinu zánik stavieb, tiež možné prehliadanie tohto typu povrchovej úpravy pri výskumoch a v neposlednom rade aj nepublikovanie nálezov, predsa len je možné podľa koncentrácie nálezov konštatovať, že Trnava s bezprostredným okolím tvorili po istú dobu samostatný stavebný okruh, a to nielen na Slovensku, ale zrejme v kontexte stredovekého Uhorska.

Na záver sa krátko zmienime o tehlových architektúrach, pri výstavbe ktorých síce už použili vtedy modernú technológiu (neomietnuté steny so škárovanou úpravou), avšak ešte v spojitosti s tradičným stavebným materiálom a tradičným tvaroslovím alebo naopak. Pre príklady však musíme siahnuť do väčšej vzdialenosti od Trnavy.

Ako režné murivo s podrezávaným typom škár sa prejavujú steny šivetickej rotundy na Gmeri. Pritom tu však prežíval ešte starý typ murovacieho materiálu – tehly plevovky a spolu s nimi sa uplatnilo aj archaické tvaroslovie, najmä v podobe ústupkového portálu a polkruhovo uzavretých slepých arkád fasády. Je predpoklad, že iniciátorom výstavby rotundy bol magister Jób z rodu Zachovcov, ktorý zastával od roku 1252 funkciu päťkostolského biskupa (Skalská 2010). Režný povrch stien so zvýraznením ložných škár ryskami v malte sa doložil na fasádach kostola v Krušovciach (okres Topoľčany), avšak opäť v spojitosti s archaickým typom muriva – s plevovkami a so starším slohovým výrazom, uplatňujúcim oblúčkový vlys (Úradníček–Kostka 1966). Na románskom kostole v Jure nad Hronom (okres Levice) je dvojplášťová konštrukcia stien kombináciou pieskovcového kvádrikového muriva na vonkajšom líci stien a plevových tehál na vnútornom líci. Tehlové murivo je upravené podrezávaným škárovaním, rovnako ako bolo zrejme upravené aj líce z kamenného muriva (Martinák 2015a). Táto dvojkombinácia v charaktere opláštenia má svoju paralelu v rakúskom prostredí, na presbytériu Kostola sv. Michala vo Viedni (Buchinger–Schön 2015).

Opäť riešenie predstavuje kostol v Jelke (okres Galanta) datovaný do tretej štvrtiny 13. storočia, pri ktorom je polkruhovo ukončená apsida dekorovaná obkročným (na Slovensku ojedinelým) tehlovým vlysom s lizénami. Apsida, napriek románskemu výrazu a tradičnému celoplošnému pokrytiu povrchu stien murovacou maltou, je vybudovaná už z moderného materiálu – z prstoviek (Smoláková–Žuffová 2017; obr. 16). V Šamoríne (okres Dunajská Streda) vybudovali z gotických prstoviek strieškový vlys, ako typický románsky slohový prvok, pričom aj murivo steny pod ním je už režné, so škárovaným povrchom, charakteristickým pre počiatky gotiky na Trnavsku. Pilovitý vlys sa tu objavil aj ako dekorácia polygonálneho presbytéria, ktoré už patrí jednoznačne ku gotickému tvarosloviu (Botek a kol. 2021). Podobným hybridom je aj Kostol vo Štvrtku na Ostrove, taktiež v okrese Dunajská Streda (Sabadošová 2015).

Takéto kombinované riešenia nemožno považovať za nič výnimočné v prechodnom slohovom období.

Obr. 16. Príklad uplatnenia románskeho slohového aparátu (obkročný vlys), vyhotoveného z moderných tehál – prstoviek, fasáda apsidy, kostol v Jelke, 3. štvrtina 13. storočia. Hore detail vlysu s pôvodnou povrchovou úpravou (maltou rozmazanou po povrchu muriva) po čiastočnom odkrytí sondážou; dole rekonštrukcia pôvodného stavu oblúčkového vlysu pri napojení apsidy na pôvodnú loď.

Abb. 16. Beispiel für die Verwendung des romanischen Stilapparates (Kreuzbogenfries), aus modernen Ziegeln – Handstrichziegeln – hergestellt, Fassade der Apsis, Kirche in Jelka, 3. Viertel 13. Jahrhundert. Oben Detail des Frieses mit ursprünglicher Oberflächenbehandlung (Mörtel auf der Oberfläche der Mauer verschmiert) nach teilweiser Freilegung durch Sondierschnitt; unten Rekonstruktion des ursprünglichen Zustandes des Kreuzbogenfrieses beim Anschluss der Apsis an das ursprüngliche Schiff.

Predchodkyňa režnej tehlovej architektúry – architektúra z plevových tehál s omietaným povrchom

Ak pre primárnu architektúru mestského typu platí, ako sme videli vyššie, že reprezentuje začiatok gotiky na trnavskom území vrátane importovaného muriva – tehál prstoviek, tak ich predchodcov – tehly plevovky je potom možno bez obáv označiť za typ románskych tehál. Teda tehál, ktorých výroba začala na našom území v románskom období a zanikla s počiatkami gotiky

okolo polovice 13. storočia. Toto trnavské špecifikum vyvracia pochybnosti o tom, či tehly plevovky možno na skúmanom území označiť za románske a prstovky za gotické (napr. Oriško 2009; Nagy 2011). Opäť je ale potrebné vziať do úvahy aj existenciu výnimiek, prejavujúcich sa kombinovanými znakmi tehál, typickými pre obdobie prechodu z jednej technológie do druhej. Napríklad pri archeologickom výskume na námestí južne od trnavského františkánskeho kostola sme objavili ako súčasť depotu aj dve plevovky opatrené prstovaním (Žuffová 2017), rovnakú tehlu sme našli na Kostole sv. Martina v Hrnčiarovciach. Podobný nález bol zaznamenaný aj pri výskume na ploche budúceho hotela Holliday Inn v Trnave (Nagy 2012).

Typ predmestského tehlového muriva bol však priamo v Trnave zistený už len ojedinele, a aj to prevažne len v sekundárnych polohách, v rámci neskorších prestavieb sakrálnych objektov, najviac však v podobe depotov. S úspechom ho však zaznamenávame ako primárny murovací materiál na viacerých podnes stojaciach kostoloch v blízkom i vzdialenejšom okolí Trnavy, teda v území, kde nedochádzalo k takému prevrstvovaniu staršej zástavby, ako sa to dialo od počiatkov v bohatom kráľovskom meste Trnava.

Nositelmi poznatkov o slohovom výraze a dispozícii stavieb vybudovaných z predmestského muriva (pálené tehly plevovky) sú teda už len kostoly v okolí mesta, ktoré ako analógie môžu poskytnúť obraz o tom, ako mohli vyzerat' sakrálné stavby osád v predurbánnom období Trnavy.

Kostoly z plevového muriva sú rozsiate po území južného Slovenska, avšak nielen tam. Ich prítomnosť bola zaznamenaná ako v strednej časti, tak aj na severnom Slovensku, najsevernejšie zatiaľ v meste Senica a tiež v blízkej obci Šaštin-Stráže.

Typ tehál, technika murovania a úprava povrchov architektúry z plevových tehál

Na rozdiel od prstoviek, majú plevovky hladké ložné plochy – nečlenené pozdĺžnymi žliabkami (kanelúrami). Ich hlavným identifikačným znakom je prítomnosť dutiniek vo vnútri hmoty tehly, ktoré sú stopami po vypálených rastlinných zvyškoch, najmä plevách a odrezkoch slamy. Tento organický materiál plnil funkciu ostriva na rozdiel od prstoviek, kde sa používal ako ostrivo výlučne piesok. Z masívneho použitia rastlinných zvyškov je evidentná naviazanosť výroby plevoviek na obilninársku produkciu. V jadre tehál sa vyskytujú aj ojedinelé štrkové zrná (do priemeru až 1 cm; obr. 17 a 18).

Najlepšie demonštruje časovú chronológiu plevových a prstovaných tehál prítomnosť veľkého depotu plevoviek priamo pod päťou základov primárnej etapy mestského opevnenia vybudovaného z prstoviek. Depot sa našiel pod vežovou, tzv. Lovčickou bránou neďaleko klariského kláštora (Staník 1983; Meszárošová 1983). Keďže kláštor žobravého rádu klarisiek, aj opevnenie sú vybudované z prstoviek a patria k primárnej zástavbe mesta Trnava, je z nálezovej situácie evidentné, že pri ich vzniku musel zaniknúť plevovkový objekt z predurbánného obdobia.

V Trnave a okolí sú pre plevovky typické o hodne väčšie rozmery (dĺžky a šírky tehly), ako pri ich nasledovníkoch prstovkách. Plevovky, zistené na predchodcovi gotického farského Kostola sv. Mikuláša, mali rozmery 31–33 × 14 × 6–6,5 cm. Tvorili primárne murivo veže románskeho farského kostola (zmiňovaného prvý raz k roku 1211). Pri výstavbe gotického presbytéria (60. roky 14. storočia) vežu aj s ňou spojené súčasti románskeho kostola v nadzemí odstránili, pričom soklovú časť nového presbytéria vybudovali zo sekundárne použitých plevových tehál (Žuffová 2010).

Plevovky s rozmermi 29,5 × 14,5 × 5,5 cm tvorili aj jadro podzemnej časti karnera dodatočne vybudovaného pri pôvodnom farskom kostole. Vnútorne líce kruhového karnera pozostávalo z jednej vrstvy kamenného lomového muriva, ukladaného po riadkoch. Medzi kamenným plášťom a stenami kruhového výkopu bolo jadro, vytvorené z nepravidelne uložených plevoviek a ich zlomkov, natlačených po riadkoch do čerstvej hrubozrnej malty (Žuffová 2010). Plevové tehly tu boli použité s najväčšou pravdepodobnosťou sekundárne, ako to naznačuje datovanie karnera do obdobia tesne po mongolskom vpáde. Podľa rádiokarbónovej analýzy boli kosti v najspodnejšej vrstve datované na rok 1264 (± 27 rokov), takže karner nemohol vzniknúť skôr ako okolo polovice 13. storočia, pravdepodobnejšie však až v jeho druhej polovici (Hrnčiarik 2022 v poznámke 13; obr. 19).

Obr. 17. Prierez plefovými tehľami so stopami po vypálených plevách a odrezkoch slamy, kostol v Čiernom Brode-Hegy, 1. polovica 13. storočia.

Abb. 17. Querschnitt durch Spreuziegeln mit Spuren von eingebranntem Spreu und Strohschnipseln, Kirche in Čierny Brod-Hegy, 1. Hälfte 13. Jahrhundert.

Obr. 18. Prierez plefovou tehľou so stopami po vypálených plevách a odrezkoch slamy, kostol v Hrnčiarovciach nad Parnou, 1. polovica 13. storočia.

Abb. 18. Querschnitt durch eine Spreuziegel mit Spuren von eingebranntem Spreu und Strohschnipseln, Kirche in Hrnčiarovce nad Parnou, 1. Hälfte 13. Jahrhundert.

Obr. 19. Odkrytá koruna trnavského karnera s kamenným interiérovým lícom a jadrom z pravdepodobne sekundárne použitých plevových tehál (v niektorých riadkoch kombinovaných s lomovým murivom), 2. polovica 13. storočia.

Abb. 19. Freigelegte Krone eines Karners in Trnava mit steinerner Innenflucht und einem Kern aus wahrscheinlich sekundär verwendeten Spreuziegeln (in einigen Reihen mit Bruchsteinmauer kombiniert), 2. Hälfte 13. Jahrhundert.

Predchodca gotického Kostola sv. Jakuba (dnes už barokovo prestavaného) z kláštora žobravého rádu františkánov bol vybudovaný z tehál plevoviek rozmerov $29\text{--}32 \times 13\text{--}14 \times 5,5\text{--}6,5$ cm. Pri starších archeologických výskumoch bol pred priečelím dnešného kostola odkrytý ohradný múr kláštorného areálu, celý vybudovaný z plevoviek, o ktorých sa spočiatku myslelo, že ide o primárne plevovkové murivo (Staník–Kvetanová 1998). Pri neskoršom archeologickom výskume (Urmínský 2002) prizvaný Ivan Staník prehodnotil tento názor a murivo označil ako sekundárne použité pre výstavbu oplotenia gotického kláštora. Od juhovýchodného nárožia smerom na sever bolo rameno oplotenia odkryté v dĺžke 22 m (ďalej sa už neodkrývalo), druhé rameno, smerujúce na západ, končilo pri nároží torza neznámej stavby, zrušenej výstavbou dnešného kostola. Mimo oplotenia sa podarilo odkryť aj základ dvoch navzájom rovnobežných stien, smerujúcich spod východnej steny dnešného kostola na juhovýchod. Zo základov hrubých 90 cm sme však zachytili dĺžku len cca 100 cm. Na severozápade sa strácali pod barokovým kostolom, na juhovýchode ich priebeh pravdepodobne násilne ukončilo rameno vyššie uvedeného gotického ohradného múru. Steny pozostávali z plevoviek s rozmermi $30 \times 15 \times ?$ cm, avšak ich primárnosť v tejto polohe je neistá. Rozpätie medzi stenami dokladá stavbu so svetlou šírkou 8 m. Jej funkciu nepoznáme, hypoteticky by mohlo ísť aj o predurbánny kostol (Žuffová 2017). Najnovší archeologický výskum doložil množstvo úlomkov plevoviek vo vrstve planírky rozťahnutej na veľkej ploche počnúc od južnej steny dnešného kostola na Nám. Kráľovnej Konštancie (Hrnčiarik 2017).

Dlhodobou tradovanou prítomnosť benediktínskeho opátstva ako predchodcu františkánskeho kláštora bola síce najnovšími archívnymi výskumami vylúčená (Neumann 2014; Rábik 2019), ale podľa nálezu fragmentov z pôvodnej, azda sakrálnej stavby, ale najmä na základe obsiahleho depotu plevoviek je isté, že pred výstavbou gotického kláštora žobravého rádu františkánov tu

stála väčšia zástavba z plevových tehál. Mohlo ísť o sakrálny objekt patriaci jednej z osád, ktoré boli predchodcami mesta.

Z hľadiska počiatkov mesta bol dôležitým nález vrstvy pozostávajúcej zo zlomkov plevoviek premiešaných so štrkom, ktorá tvorila (v hĺbke 1,70 m voči dnešnému terénu) prvú pochôdznu úpravu hlavného mestského – Trojičného námestia v polovici 13. storočia (Staník–Urmínský 2000). Ďalšie nálezy vrstvy s úlomkami plevoviek premiešaných so štrkom ako pochôdznej vrstvy zrejme verejného mestského priestranstva sa doložili východne a južne od františkánskeho kostola v hĺbke –1,95 m od úrovne chodníka. Vrstva hrubá len okolo 4 cm bola uložená na čiernozemi, ktorá tvorila pôvodnú úroveň stredovekého terénu (obr. 20).

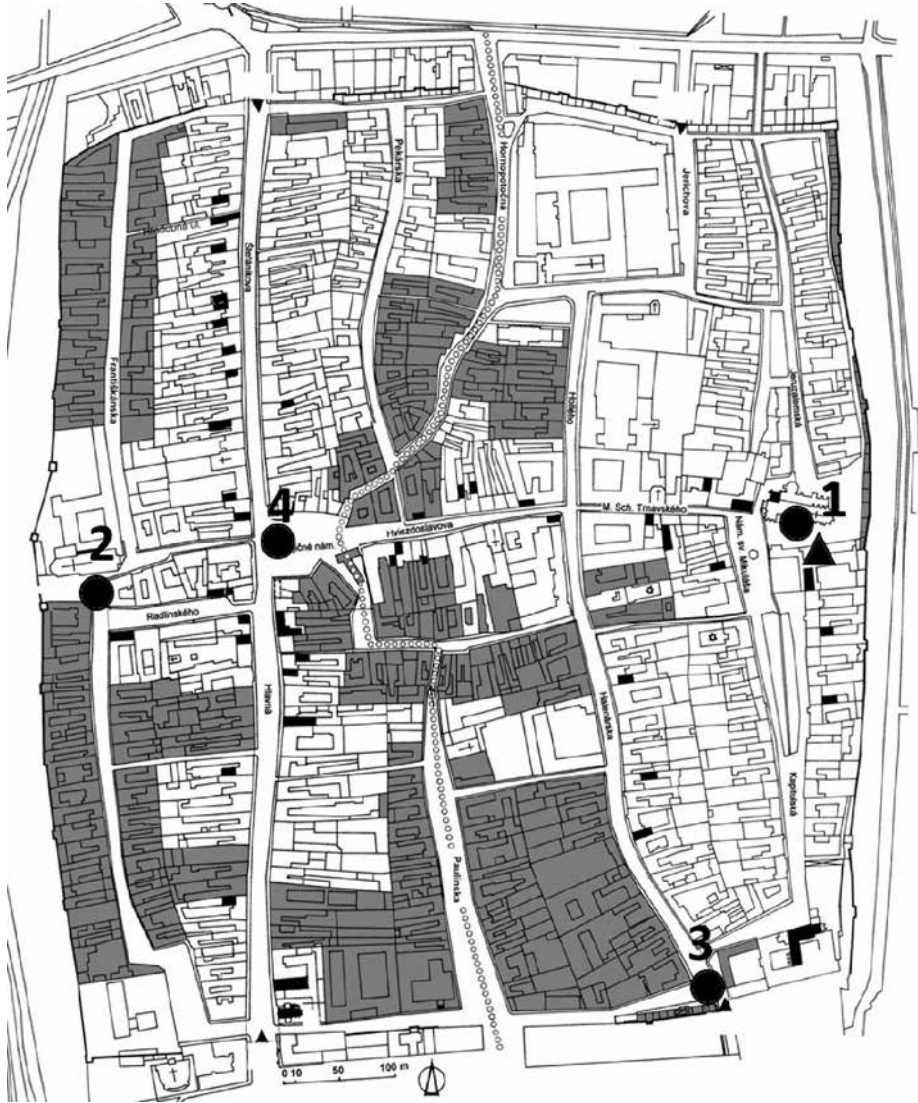
V širšom okolí Trnavy sa potvrdila prítomnosť veľkého počtu podnes zachovaných dedinských kostolov vystavaných z plevových tehál. Pri nich evidujeme, rovnako ako pri predurbánnom staviteľstve v meste, enormnú veľkosť dvoch rozmerov voči ich nasledovníkom – prstovkám. Napríklad na kostole v Dehticiach sme zaznamenali rozmery $31,5\text{--}32\text{--}34\ 15\text{--}15,5 \times 5,5\text{--}6$ cm. Pri ďalších kostoloch z okolia Trnavy majú plevové tehly nasledovné rozmery: kostol v Hrnčiarovciach nad Parnou $29 \times 14 \times 5$ cm, v Trstíne-Hájičku $30 \times 15 \times 5$ cm (Zacharová 2020), rovnako ako kostol v Cíferi-Páci (Haviarová–Zvedelová 2011), v Malej Mači $31\text{--}33 \times 14,5\text{--}15 \times 5\text{--}5,5$ cm (Bóna 2020), v Kostolnej pri Dunaji $29,5 \times 15 \times 5$ cm (Sabadošová 2015a), v Čiernom Brode-Hegy $28,5\text{--}30 \times 14,5 \times 5,5$ cm a kláštorňý kostol v Diakovciach $34 \times 15 \times 5$ cm (Mencl 1968). Plevové tehly zo vzdialenejšieho kostola v Krušovciach v okrese Topoľčany majú tiež veľký dĺžkový aj šírkový rozmer: $30\text{--}31,5 \times 16 \times 6,5\text{--}6,8$ cm (Úradníček–Kostka 1966), podobne ako kaplnka v Ondrejovciach v okrese Levice, ktorej plevovky majú rozmery $32\text{--}33,5 \times 16 \times 5,5$ cm (Martínák 2015).

Čím väčšia vzdialenosť od Trnavy, tým väčšie variácie zaznamenávame v rozmeroch; plevové tehly sa vyskytujú buď rovnako ako v Trnave ako veľkoformátové, napríklad šivetická rotunda na Gemi má plevové tehly rozmerov $32\text{--}34 \times 19 \times 4,5$ cm (Slivka 1980), kostol v Malej Bare v okrese Trebišov má rozmery tehál $29\text{--}30\text{--}31 \times 13,5\text{--}14 \times 5,5$ cm (Chovanec 1993). Vyskytujú sa však aj podstatne menšie formáty, napríklad na kostole v Livine $26\text{--}27 \times 4,5\text{--}5 \times 12\text{--}12,5$ cm (Bóna 2012), na kostole v Gáni $21\text{--}22 \times 12 \times 7\text{--}8$ cm (Haviarová–Haviar–Gojdič 2013), v zaniknutom benediktínskom kláštore v Ludaniciach $25,3 \times 11,7 \times 5,18$ cm (Čurný–Gregor–Hložek 2018), ale aj na kostole na juhovýchode Slovenska v Čičarovciach: $27 \times 12,5 \times 6,5\text{--}7$ cm (Kürthy–Glocková 2010). Kostoly z plevových pálených tehál sa doložili, aj keď zatiaľ len ojedinele, aj na Záhorí, odkiaľ sú známe dve lokality: farský kostol v Senici, ktorý má zachovaný fragment pôvodnej západnej steny lode z plevových tehál rozmerov $28 \times 13 \times 5$ cm (Žuffová 2011) a kostol v Šaštíne-Strážach z tehál rozmerov $25,5\text{--}27 \times 12\text{--}13 \times 5\text{--}6,5$ cm (Kalinová 2010). Zopár plevových tehál v deštrukcii sme zaznamenali aj pri náhodnej obhliadke ruiny hradu Korlátka, taktiež na Záhorí.

Z uvedeného sa ponúka záver, že v Trnave a okolí sa v románskej dobe zaužívala tradícia murovania z veľkoformátových pálených plevových tehál, zatiaľ čo vo vzdialenejšom okolí to už neplatilo, takže je zrejme, že rozmery tehál majú len regionálny význam.

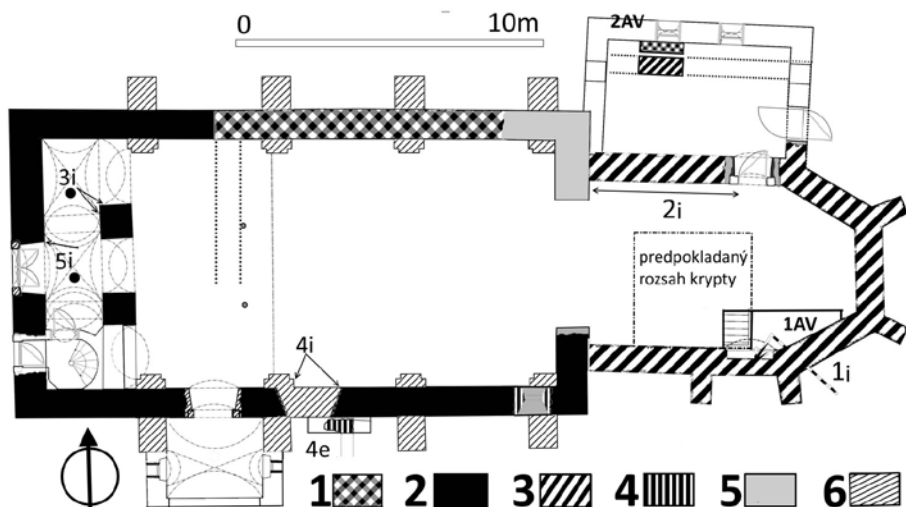
Tehly sa vypaľovali v tehelniciach, situovaných blízko budovanej stavby. Dve pece na vypaľovanie plevových tehál boli v roku 2016 odkryté v obci Kostolné Kračany na juhu Slovenska (archeologický výskum viedol Michal Takács, ktorému ďakujem za možnosť si nálež obzrieť). Práve v tejto obci sa už kostol z plevových tehál nezachoval, ale informáciu o existencii románskeho kostola podáva kamenná krstiteľnica (Oriško 2001).

Spôsob murovania z plevových tehál priblížime na príklade Kostola sv. Martina v Hrnčiarovciach nad Parnou. Pri gotickej prestavbe kostola vtiahli do severnej steny lode časť steny jeho predchodcu aj s jej pôvodným severozápadným nárožím (obr. 21). Stena staršej lode, hrubá 90 cm, je zachovaná, počnúc od nárožia v dĺžke 9,5 m a v celkovej výške 4,70 m nad dnešným terénom. Stena je vybudovaná z muriva tvoreného plevovými tehľami. Ložné aj styčné škáry sú úzke – so šírkou do 1 cm. Na nadzemnej časti steny sme zaznamenali dva spôsoby pôvodnej murovacej technológie, pochádzajúce však z jednej stavebnej etapy. Jeden spôsob je charakteristický klasovým kladením tehál v riadkoch. Je ním vymurovaný západný úsek steny dlhý 550 cm, ktorý začína približne v polohe pôvodného severozápadného nárožia. Tehly sú kladené „na kant“,

Obr. 20. Mapa Trnavy so stopami po predurbánnej zástavbe a s objektmi primárnej mestskej zástavby. Krúžky – výrazné depoty plevového muriva. 1 – farský Kostol sv. Mikuláša s karnerom; 2 – františkánsky Kostol sv. Jakuba; 3 – Lovčická brána v mestskom opevnení; 4 – pochôdna vrstva na ploche Trojičného námestia; trojuholník – plevové murivo v pôvodnej polohe na románskom Kostole sv. Mikuláša; tmavé obdĺžniky – primárna murovaná zástavba mesta s rezným povrchom; sivé plochy – zdemolovaná zástavba.

Abb. 20. Karte von Trnava mit Spuren der vorurbanen Bebauung und mit Objekten der primären städtischen Bebauung. Kreise – deutliche Spreuziegelmauerdepots. 1 – St. Nikolausparrkirche mit Karner; 2 – Franziskanerkirche St. Jakob; 3 – Lausser Tor in der Stadtbefestigung; 4 – begehbare Schicht auf der Fläche des Dreifaltigkeitsplatzes; Dreieck – Spreuziegelmauer in ursprünglicher Lage an der romanischen St. Nikolauskirche; dunkle Rechtecke – primäre gemauerte Bebauung der Stadt mit unverputzter Oberfläche; graue Flächen – abgerissene Bebauung.

Obr. 21. Pôdorys kostola v Hrnčiarovciach nad Parnou demonštrujúceho prelom medzi etapou patriacou k primárnej zástavbe mesta Trnava a jeho predchodcom, slohová analýza. 1 – románska etapa, začiatok 13. storočia (?); 2 – ranogotická etapa, okolo polovice 13. storočia; 3 – gotická etapa, 13./14. storočie – 1. polovica 14. storočia (?); 4 – neskorogotická etapa, 2. polovica 15. storočia – 1. polovica 16. storočia; 5 – raná renesancia, 2. polovica 16. storočia; 6 – renesancia, okolo polovice 17. storočia; nevyfarbené plochy – mladšie etapy.

Abb. 21. Grundriss der Kirche in Hrnčiarovce nad Parnou der demonstrierten Wende zwischen der Etappe des Patriziats und der primären Bebauung der Stadt Trnava und ihrer Vorgängerin, Stilanalyse. 1 – romanische Etappe, Anfang 13. Jahrhundert (?); 2 – frühgotische Etappe, um Mitte 13. Jahrhundert; 3 – gotische Etappe, 13./14. Jahrhundert – 1. Hälfte 14. Jahrhundert (?); 4 – spätgotische Etappe, 2. Hälfte 15. Jahrhundert – 1. Hälfte 16. Jahrhundert; 5 – Frührenaissance, 2. Hälfte 16. Jahrhundert; 6 – Renaissance, um Mitte 17. Jahrhundert; nicht gefärbte Flächen – jüngere Etappen.

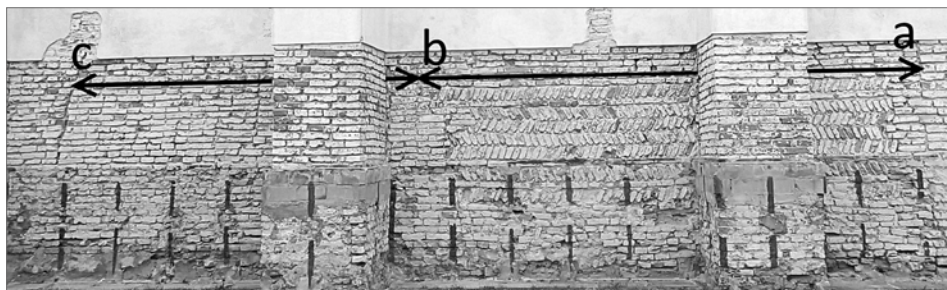
dlhšou hranou smerujúcou dovnútra muriva a v šikmom sklone. Striedajú sa nad sebou riadky so sklonom tehál na východ s riadkami so sklonom na západ a tieto klasové úseky sú v nepravidelných výškových rozstupoch „previazané“ jedným riadkom s naplocho uloženými tehľami a pozostávajúcím takmer zo samých behúňov.

S klasovým spôsobom kladenia tehál sme sa už stretli, ako bolo spomenuté vyššie, aj pri režnej architektúre z prstoviek, kde sme ho však, až na malé výnimky, zachytili zatiaľ ako základovú konštrukciu. Na hrnčiarovskom kostole z plevových tehál ide naopak o nadzemnú časť steny (pričom základ je tvorený bežne kladenými tehľami naplocho). Klasové kladenie tehál v nadzemnom úseku sa doložilo aj pri ďalšom kostole z plevoviek v Krušovciach, kde je ním vybudovaná časť západnej fasády severnej veže.

Na kostole v Hrnčiarovciach sa východne od klasového muriva doložila ešte aj iná technológia murovania. Je charakteristická takým kladením tehál, pri ktorom na seba po výške steny nadväzujú zvislé škáry niekoľkých tehlových riadkov nad sebou. Tým sa odlišuje od typickej väzby, pri ktorej sa kvôli stabilite múru styčné škáry medzi tehľami vždy voči sebe posúvali v riadkoch nad sebou (čím mohli, aj nemuseli vznikať rôzne väzby). Na oboch lícach stien sa takéto atypické murovanie prejavilo existenciou zvislých, vedľa seba situovaných pásov. Na zachovanom úseku fasády hrnčiarovského kostola sme nad soklovou primurovkou zachytili osem vedľa seba situovaných pásov. Krajný západný nadväzuje na východný okraj klasového úseku steny, posledný východný pás nie je zachovaný v celej šírke, pretože jeho východný okraj bol v minulosti odstránený v spolu so zvyškom pôvodnej steny. Pásky sme mali možnosť evidovať iba na líci plošne zbavenom omietok, t. j. zachytili sme ich len do výšky cca 200 cm nad pôvodným terénom. Každý z pásov pozostáva z piatich tehlových riadkov, nad ktorými prebieha cez celý takto murovaný úsek jeden „preväzujúci“ riadok naplocho uložených tehál. Od „preväzujúceho“ riadka

vyrastajú v polohe nad spodnými, opäť vertikálne pásy, vysoké už iba na výšku 4 riadkov. Či sa pásy nachádzajú vo vyššej polohe fasády, dnes prekrytej omietkou, nie je známe (obr. 22 a 23).

Dlho sme nepoznali spôsob murovania takejto steny v jej hrúbke. Až pri kostole v Malej Mači sa po odstránení omietky podľa charakteru muriva v špalette víťazného oblúka potvrdilo, že ide o priestorové piliere v priereze tvaru štvorca, vymurované na celú hrúbku steny (pri stene hrubej 90 cm sa naprieč jej hrúbky nachádzajú vedľa seba tri piliere so stenou širokou 30 cm (obr. 24). Z uvedeného vyplýva, že ide o akúsi „pilierovú väzbu“, pri ktorej podobne ako pri klasovo kladenom murive nemáme dočinenia s dvojplášťovou konštrukciou, ale takto murované

Obr. 22. Severná fasáda kostola v Hrnčiarovciach nad Parnou, výrez odkrytého románskeho úseku. Rozsah označený písmenami a–b je vymurovaný klasovým kladením tehál, v ploche medzi b–c sa na fasáde prejavujú nad soklovou premurovkou vertikálne pásy – piliere. Línie v polohe sokla sú novodobé odtlačky po odstránenom oblúde.

Abb. 22. Nordfassade der Kirche in Hrnčiarovce nad Parnou, Ausschnitt des freigelegten romanischen Abschnittes. Der mit den Buchstaben a–b gekennzeichnete Abschnitt wurde im Ährenmuster gemauert, in der Fläche zwischen b–c sind an der Fassade über dem umgemauerten Sockel vertikale Bänder – Pfeiler – erkennbar. Die Linien in Sockellage sind neuzeitliche Abdrücke von der beseitigten Verblendung.

Obr. 23. Severná fasáda kostola v Hrnčiarovciach nad Parnou, časť plochy medzi b–c zobrazuje murivo prejavujúce sa „pilierovou väzbou“. Šrafovaná plocha – novodobá soklová premurovka.

Abb. 23. Nordfassade der Kirche in Hrnčiarovce nad Parnou, ein Teil der Fläche zwischen b–c stellt das mit einem „Pfeilerverband“ zum Vorschein kommende Mauerwerk dar. Schraffierte Fläche – neuzeitlicher umgemauerter Sockel.

Obr. 24. Južná špaleta víťazného oblúka kostola v Malej Mači so zvýraznením trojice pilierov v reze muriva steny.

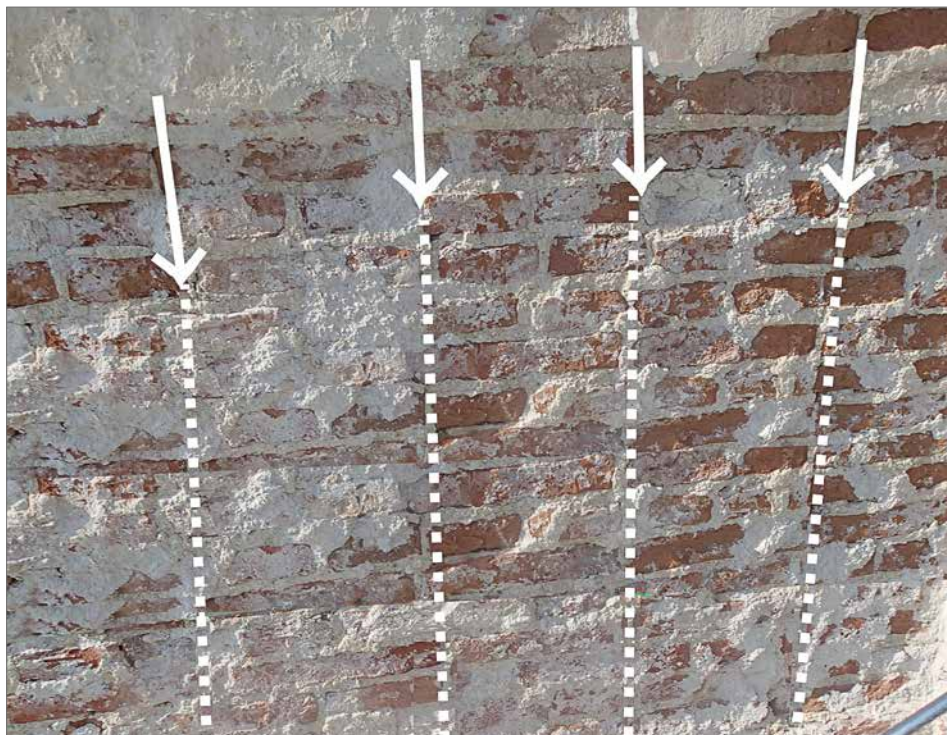
Abb. 24. Südliche Laibung des Triumphbogens der Kirche in Mala Mača mit Hervorhebung von drei Pfeilern im Mauerschnitt.

úseky sú na celú hrúbku steny homogénne. Šírka steny štvorcového piliera závisela od spôsobu murovania. V hrnčiarovskom kostole je pilier vytvorený v jednom riadku behúňom aj väzákam (v riadku nad ním sú ich vzájomné polohy vystriedané), takže šírka jeho steny je súčtom dĺžky a šírky tehly, t. j. okolo 45 cm. Naproti tomu v kostoloch v Malej Mači a Dechticiach sú piliere tvorené striedaním behúňa s dvoma väzákmi v riadkoch nad sebou, takže stena piliera tu má šírku rovnajúcu sa dĺžke tehly, t. j. okolo 30 cm (obr. 25).

Zatiaľ čo v hrnčiarovskom prípade sú piliere prevažne nízke, tvorené 4 a 5 tehlovými riadkami, t. j. dosahujú výšku do 50 cm (vyskytli sa však aj dva ojedinelé piliere vysoké 106 cm), v Dehticiach a v Kostolnej pri Dunaji boli všetky evidované piliere vysoké najmenej trinásť riadkov, čo reprezentuje výšku piliera okolo 100 cm (obr. 26).

„Pilierová väzbu“ muriva, ktorú sme osobne zaznamenali na štyroch stavbách z plevových tehál v okolí Trnavy, dokumentuje zatiaľ len jediný príklad z územia mimo Slovenska – z moravských Starých Hvězdlic. Piliere tu majú maximálnu výšku len troch tehlových riadkov, po ktorých nasleduje „previazanie“ radom tehál uložených naplocho. Rozmery tehál sú 27–32 × 12–13 × 8 cm. Podľa tvaroslovia zaradili autori kostol do podunajskej oblasti (Janiš–Vácha–Vrta 2015). Nevieme však potvrdiť, či bol aj v tomto prípade použitý typ plevových tehál. Z kostola sme mali možnosť overiť priečny rez iba jednou tehlou s nejednoznačným výsledkom, pretože v jej hmote vidno iba dve dutinky nejasného pôvodu. Dá sa očakávať, že do budúcnosti sa podarí „pilierovú väzbu“ muriva rozpoznať aj pri ďalších stavbách.

Isté je, že takto sa nemurovali celé steny v rámci jednej stavby, ale len určité úseky, ktorých lokalizácia nám pripadá náhodná, pričom častejšie išlo o spodné partie. Pri ostatných plochách stien už zaznamenávame na lícach síce nepravidelnú väzbu (nepravidelne sa striedajú väzaky s behúňmi), ale už s klasickým posunom styčných škár v riadkoch nad sebou. Či v týchto ostatných

Obr. 25. Južná fasáda Kostola Všetkých svätých v Dechticiach, šípky a bodkované linky označujú rozhranie medzi piliermi.
 Abb. 25. Südfassade der Allerheiligenkirche in Dechtice, Pfeile und gepunktete Linien kennzeichnen die Grenze zwischen den Pfeilern.

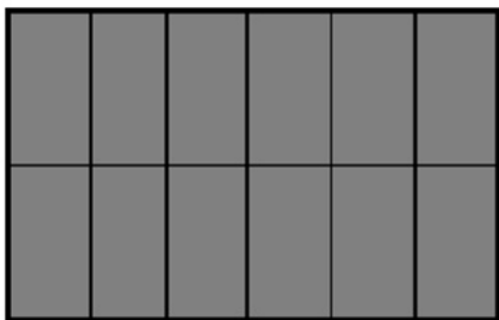
plochách bez „pilierovej väzby“ máme dočinenia s dvojplášťovou konštrukciou s nehomogénnym jadrom, alebo cez celú hrúbku steny prebiehajúce intaktné tehlové murivo, sme zatiaľ nemali možnosť v teréne overiť.

Dôvodom výstavby niektorých častí stien prostredníctvom pilierov mohla byť snaha o zrýchlenie a zefektívnenie procesu výstavby, keďže sa nemurovalo po jednotlivých riadkoch v celej dĺžke steny, ale piliere rástli do určitej výšky bez toho, aby murár musel meniť pozíciu. Prípadne to dovolilo prácu viacerých murárov vedľa seba.

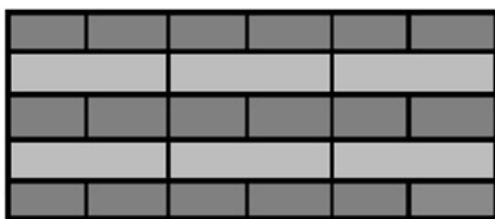
V kostole v Hrnčiarovciach nad Parnou sa na krátkom úseku západného líca pri severozápadnom nároží (prekrytom dostavbou) zachoval fragment pôvodnej povrchovej úpravy v podobe veľmi tenkej povrchovej vrstvy, zložením napohľad zhodnej s murovacou maltou. Je evidentné, že v najstaršej fáze bol celý povrch stien kostola zakrytý. Celoplošné pokrytie fasád, aj interiérového líca stien sme osobne zaznamenali okrem kostola v Hrnčiarovciach nad Parnou aj na kostole v Dechticiach, popísaná bola na kostole v Trstíne-Hájičku (Zacharová 2020), v Malej Mači (Molnár–Hrachovský 2011), v Kostolnej pri Dunaji (Sabadošová 2015a), v Cíferi-Páci (Haviarová–Zvedelová 2011), tiež na Záhorí na kostole v Šaštíne-Strážach (Kalinová 2010) a pod.

Tieto nálezy potvrdili použitie techniky, ktorú identifikoval už Václav Mencl. Pozostávala z hrubého rozotrenia malty vytlačenej zo škár po povrchu steny, ku ktorej začerstva dohodili ďalšiu zmes s cieľom rovnomerného pokrytia celého povrchu stavby (Mencl 1968). Na fasádach boli takto popri pasívnych plochách celoplošne pokryté aj výzdobné tehlové prvky. Pokrývanie povrchov konštrukcií maltou prebiehalo zároveň s ich výstavbou a nie ako typické omietanie, ktoré bolo dodatočným úkonom po ukončení hrubej stavby. Na trnavskom území sa začalo regulárne omietat približne až v poslednej tretine 14. storočia.

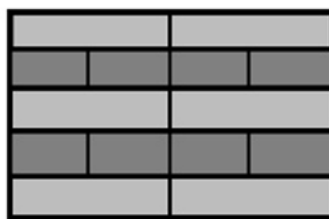
Pohľad zhora

Pohľad čelný

Rez priečny

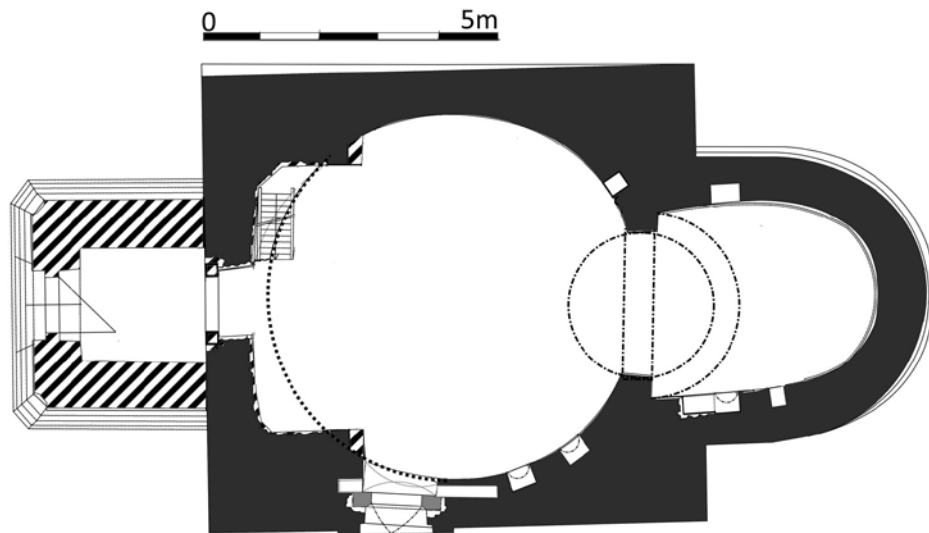
Obr. 26. Rekonštrukcia „pilierovej väzby“.

Abb. 26. Rekonstruktion des „Pfeilerverbands“.

Slohové znaky architektúry z plevových tehál

Slohová charakteristika románskych kostolov je z kunsthistorického a architektonického hľadiska v literatúre dobre rozpracovaná, aj keď nie vždy môže rozlúsknuť komplikované mechanizmy umeleckých prúdení. Na tomto mieste sa zmienime len o niektorých atypických nálezoch, pochádzajúcich prevažne z nášho terénneho výskumu. Popri longitudinálnych a centrálnych pôdorysoch lodí sa v obci Dechtice (situovanej 20 km severne od Trnavy) vyskytuje kostol na Slovensku s atypickým pôdorysom, ktorý sme mali možnosť podrobne preskúmať. Vonkajší kvadratický obrys v sebe ukrýva valcovú loď zaklenutú kupolou. Podobne ako v maďarskom Hidegségu (Gerves-Molnár 1972, 35), aj pri dechtickom kostole sa v minulosti vynárali pochybnosti o súčasnosti kvadratického pláňa voči valcovej lodi, ktoré však jednoznačne vyvrátil archeologický výskum (Nagy 2010) a spolu s ním prebiehajúci architektonicko-historický výskum (Žuffová 2010a; obr. 27).

Prítomnosť murovanej empyry v centrále sa na Slovensku doposiaľ potvrdila iba v Šiveticiach (Oriško 1997), deklarovaná primárnosť empyry v Križovanoch nad Dudváhom je otázna. K šivetickej pribudla najnovšie pôvodná murovaná empora v Kostole Všetkých svätých v Dehticiach. K úzkym a vysokým sedíliam v iných románskych kostoloch sa pridali nálezy dvoch solitérnych výklenkov v stene valcovej lode a jedného v apside dechtického kostola. Vysoké a úzke sedílie boli určené na rozdiel od mladších variantov len pre jednu osobu (Žuffová 2016a).

Obr. 27. Pôdorys Kostola Všetkých svätých v Dechticiach. Čierne plochy – pôvodné konštrukcie z poslednej tretiny 12. až 1. polovice 13. storočia; svetlosivé plôšky – premiestnený gotický portál do polohy pôvodného románskeho portálu; šrafované plochy – barokové úpravy pôvodného kostola a dostavba veže.

Abb. 27. Grundriss der Kirche in Dechtice. Schwarze Flächen – ursprüngliche Konstruktion aus dem letzten Drittel des 12. bis zur 1. Hälfte des 13. Jahrhunderts; hellgraue Flächen – an die Stelle des ursprünglichen romanischen Portals verlegtes gotisches Portal; schraffierte Flächen – barockzeitliche Änderungen der ursprünglichen Kirche und Fertigstellung des Turms.

Najpodstatnejším nálezom dechtického výskumu však bola nesporne výzdoba apsidy, ku ktorej nepoznáme v našom ani v širšom európskom prostredí slohovú analógiu. Na rozdiel od záplavy vertikálnych prvkov (lizén a pásov), nadväzujúcich na oblúčkové vlasy s cieľom vytvorenia slepých arkád, sa v dechtickom kostole doložila výzdoba horizontálnym rastrom. Fasáda apsidy bola členená vodorovnými plastickými pásmi, tvorenými vystúpením každého štvrtého tehlového riadku pred líce fasády. Tehlové tvarovky v predstúpenom riadku mali polkruhovo zaoblené čelo, čo však pred reštaurátorským výskumom nebolo možné zistiť, keďže väčšina riadkov mala už čelá v dávnej minulosti zosekané do úrovne plochy fasády. Ak by sa predstúpené riadky tehal v dechtickom kostole prejavovali pôvodne v režnom stave, farebne by kontrastovali s bielou omietnutou plochou na výšku troch riadkov. V takom prípade by farebné vrstvenie mohlo mať svoj vzdialený pôvod v severotalianskych farebných mramorových obkladoch fasád románskej doby, ktoré sa objavili v zaalpskom prostredí sprostredkované, jednak v pôvodných materiálových štruktúrach, alebo v ich omietkových imitáciách s maľovanými farebnými pásmi. O takom riešení uvažoval Štefan Oriško (1998a) predtým, ako prebehol reštaurátorský výskum, ktorý však napodiv doložil aj v tomto prípade celoplošné „omietnutie“ fasády apsidy bez farebných a materiálových kontrastov medzi predstúpenými pásmi a pasívnymi plochami steny (Koreň–Kucman 2015). Na základe tejto novej skutočnosti sa musíme pri dekorácii dechtickej apsidy uspokojiť s predstavou zvýraznenia plasticity jej horizontálneho rastra iba v hre svetla a tieňa (obr. 28 a 29).

K tomuto riešeniu patrí aj zatiaľ ojedinelým spôsobom riešená soklová rímsa, ktorá obieha celý obvod kostola. Na rímse sa uplatnil rovnaký motív polkruhovo predstúpeného tehlového riadku, ako pri dekorácii hornej plochy fasády apsidy. Predstúpený a zaoblený riadok z tehlových

Obr. 28. Apsida Kostola Všetkých svätých v Dechticiach po obnove, formou analytickej sondy je prezentované románske horizontálne členenie fasády predstúpenými riadkami tehál. Zvyšok apsidy bol obnovený v gotickom výraze.

Abb. 28. Apsis der Allerheiligenkirche in Dechtice nach Wiederaufbau, in Form eines analytischen Sondierschnitts wird die romanische Horizontgliederung der Fassade durch hervortretende Reihenziegel präsentiert. Der Rest der Apsis wurde in gotischem Ausdruck wiederaufgebaut.

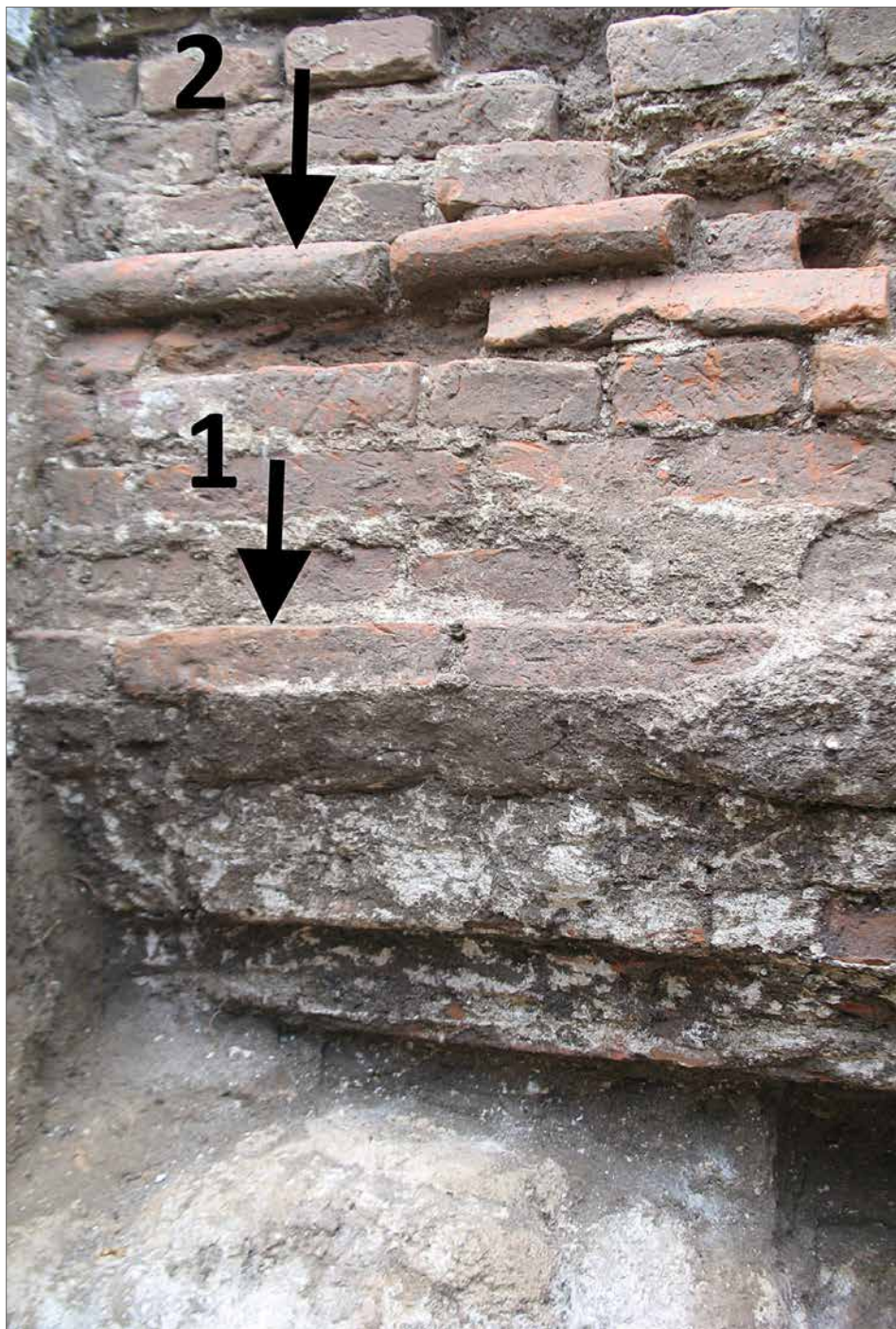

Obr. 29. Apsida Kostola Všetkých svätých v Dechticiach, fragmenty pôvodných oblúkových čiel predstúpených riadkov tehál, zistené počas reštaurátorského odkryvu.

Abb. 29. Apsis der Allerheiligenkirche in Dechtice, Fragmente von bogenförmigen Ziegeln hervortretender Ziegelreihen, während einer Restaurierungsfreilegung entdeckt.

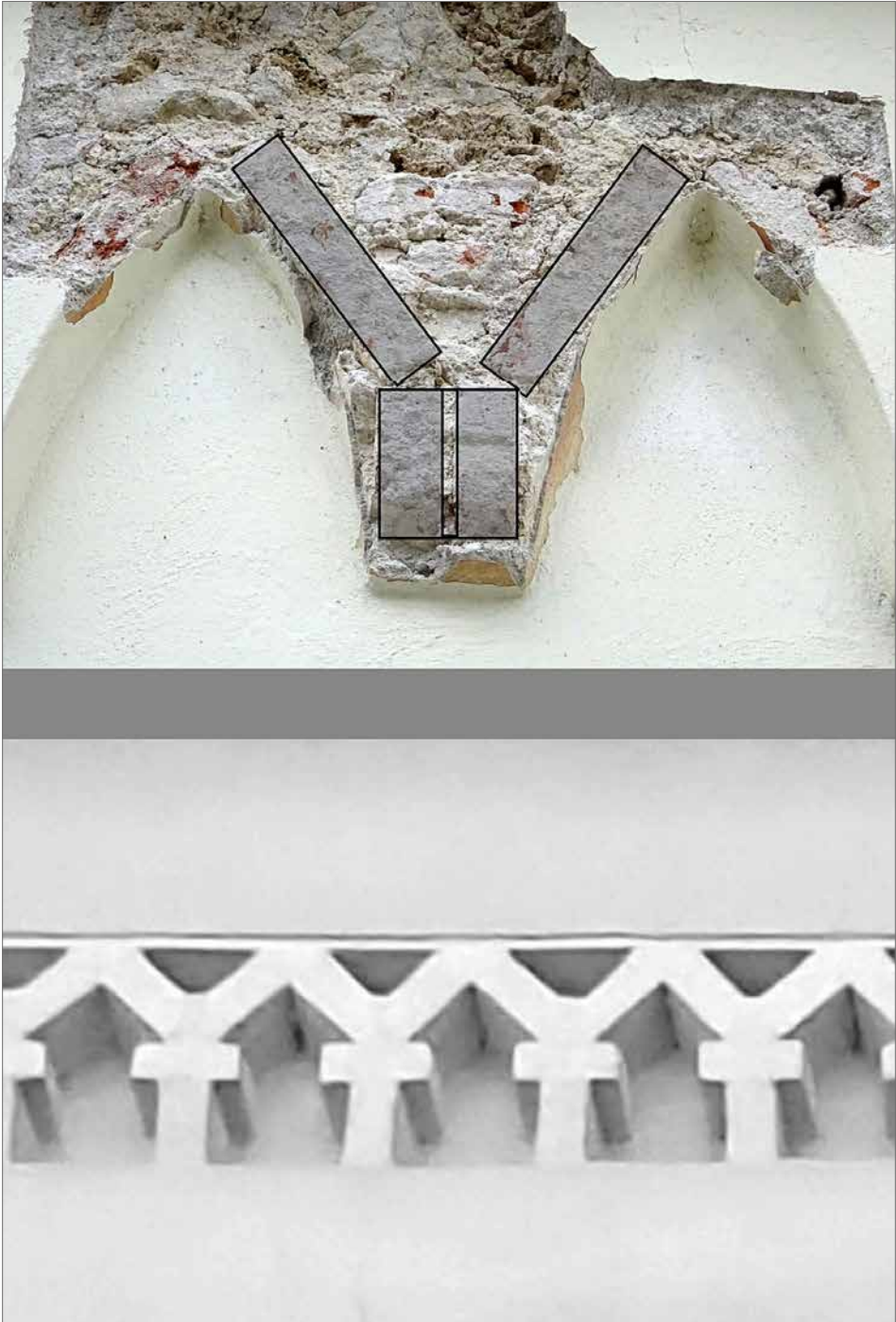
tvároviek plnil v prípade sokla funkciu tzv. odkvapového nosíka. Pod ním je umiestnená pultová strieška vyhotovená taktiež z tehlových tvaroviek. Sokel sa nachádzal vo výške piatich riadkov tehál nad pôvodným terénom (Žuffová 2010a; obr. 30). So zhodným tvarovým riešením sa môžeme stretnúť pri ďalšej ríme, tentoraz však nie soklovej, ale kordónovej, na veži kostola v Šamoríne (Botek a kol. 2021). Do istej miery príbuzné riešenie predstavuje aj soklová rímsa z kostola v Trstíne-Hájičku (Zacharová 2020). Podstrešný vlys kostola v Dechticiach je tiež vymurovaný neobvyklým spôsobom: pílovitá dekorácia nie je vytvorená len jednoduchým pootočením jednotlivých tehál postavených na „kant“, ale vymurovaním celých stĺpcov na výšku troch tehlových riadkov, diagonálne pootočených voči ploche steny.

Úplne iný tvar podstrešného vlysu apsidy nachádzame na blízkom románskom kostole v Trstíne-Hájičku, ktorý je síce podobne ako v Križovoch, Diakovciach a Dražovciach riešený spojením písmena „Y“, avšak na rozdiel od nich nie je nožička písmena subtilná, vytvorená tehlou postavenou na hranu, nad ktorou je ešte drobná konzola, ale zosilnením nožičky dvojicou tehál postavených na hranu, čím odpadla potreba konzolky (obr. 31 a 32). Rovnako aj portál trstínskeho kostola sa zásadne odlišuje od portálu v blízkyh Dechticiach. Výrez je olemovaný štvrtkruhovo vyžľabenými tvarovkami (Zacharová 2020) na rozdiel od bežnejšieho pravouhlého odstupňovania (obr. 33). Viaceré rozdiely v tvarosloví, aj v dispozično-priestorovom usporiadaní kostolov v Dechticiach a Trstíne-Hájičku, ktoré sú od seba vzdialené len 11 km, je potrebné pripísať zrejme rôznym objednávateľom s väzbou na odlišné skupiny remeselníkov. Žiaľ, ani pri jednom z objektov sa nepodarilo zistiť iniciátora ani dodávateľa stavby.

Obr. 30. Severná stena lode Kostola Všetkých svätých v Dechticiach. Šípky označujú horný okraj románskej profilovanej soklovej rímsy a polohu rozhrania medzi nadzemným a základovým úsekom steny.

Abb. 30. Nordwand des Schiffs der Allerheiligenkirche in Dechtice. Die Pfeile kennzeichnen den oberen Rand eines romanisch profilierten Sockelsimses und die Grenze zwischen dem oberirdischen Abschnitt und dem Fundamentabschnitt der Wand.

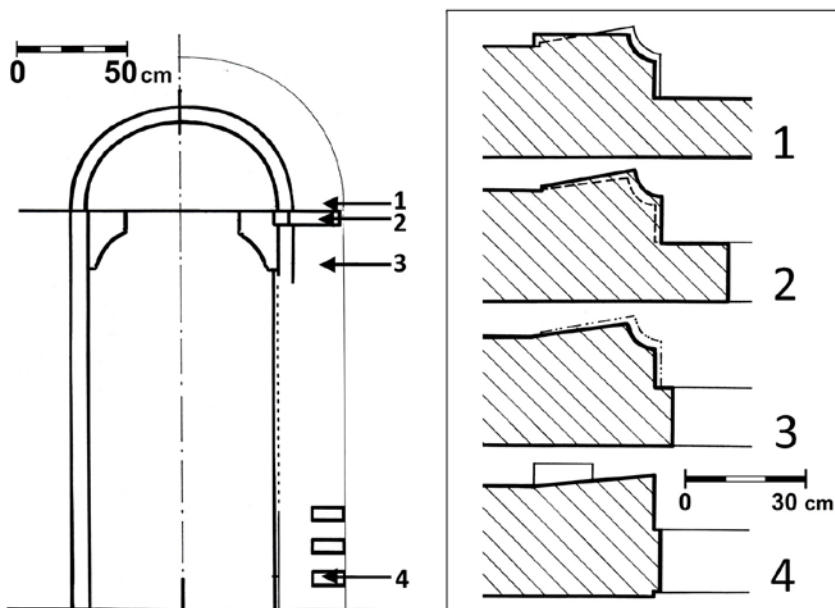
Obr. 31. Čiastočne odkrytý vlys na kostole v Trstíne-Hájičku počas stavebno-historického výskumu (obr. hore) v porovnaní s tvarom vlysu na kostole v Krížovoch nad Dudváhom.

Abb. 31. Teilweise Freilegungen des Frieses an der Kirche in Trstín-Hájiček während einer bauhistorischen Untersuchung (Abb. oben) im Vergleich zur Friesform an der Kirche in Krížovany nad Dudváhom.

Obr. 32. Centrála v Križovanoch nad Dudváhom, pohľad od východu.

Abb. 32. Zentralbau in Križovany nad Dudváhom, Blick von Osten.

Obr. 33. Dokumentácia odkrytých častí pôvodného portálu kostola v Trstíne-Hájičku, vľavo pohľad, vpravo priečne rezy. Kresba D. Zacharová.

Abb. 33. Dokumentation der freigelegten Teile des ursprünglichen Portals der Kirche in Trstín-Hájiček, links Ansicht, rechts Querschnitte. Zeichnung D. Zacharová.

Datovanie

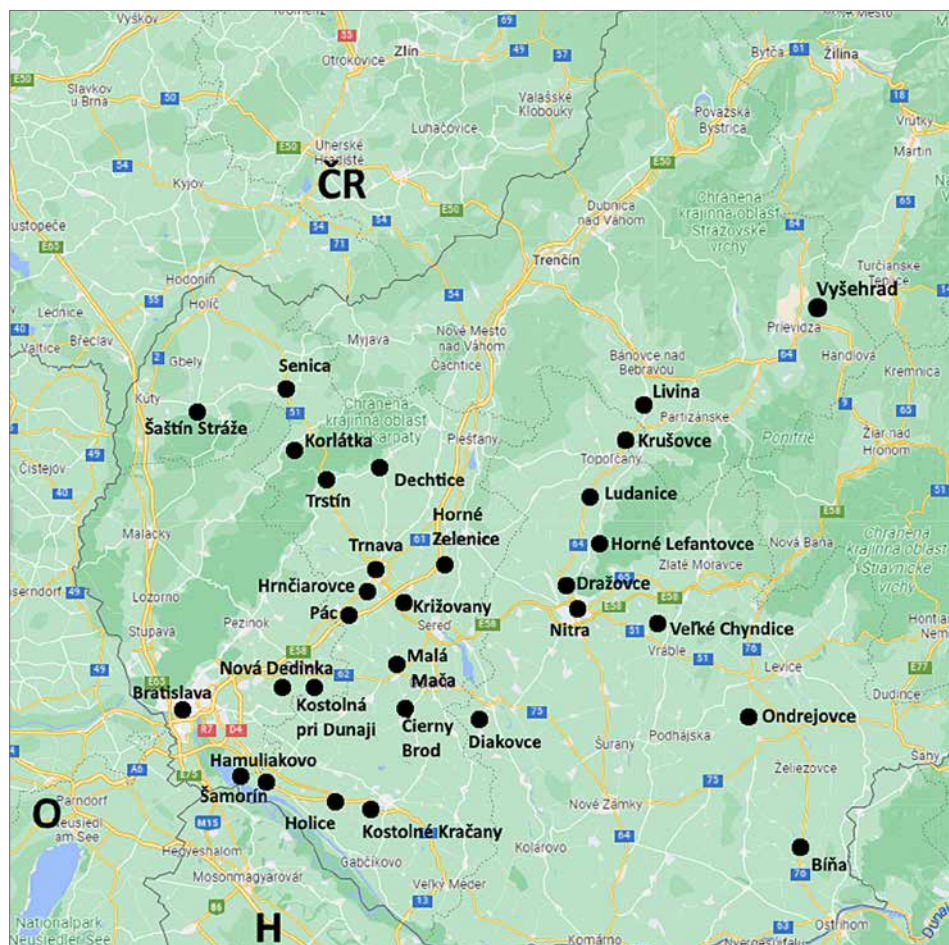
Typ tehál s obsahom pliev je najstarším typom stredovekých pálených tehál na Slovensku; ich súčasníkmi (a predchodcami) boli kamenné stavby a stavby z netrvanlivých materiálov, využívané často pri výstavbe stien hlinu zmiešanú s rastlinnými zvyškami. Pokiaľ ide o časové obdobie začiatku používania plevových pálených tehál na našom území, musíme sa oprieť o najstaršie známe datovanie stavby vybudovanej z tohto materiálu. Takou sa zatiaľ javí prvá etapa benediktínskeho opátstva v Krásnej nad Hornádom na východnom Slovensku. Kláštor, ktorého vznik inicioval uhorský kráľ Gejza II., bol vysvätený v roku 1143 (Polla 1986). Hornou hranicou je zrejme polovica 13. storočia, momentálne nemáme k dispozícii poznatky o tom, že by sa na Slovensku vyskytovali tehly prstovky už v období prvej polovice 13. storočia.

V čase výroby pálených tehál s rastlinnými zvyškami predpokladáme v osadách predchádzajúcich vzniku mesta Trnava popri domácom obyvateľstve aj prítomnosť románskych hostí, ktorí do Uhorska prúdili z rôznych oblastí Európy ako Taliansko, Španielsko, Belgicko, Francúzsko a Nemecko (Rábik 2018; Marek 2011).

Pre priame okolie mesta bola dôležitá výstavba benediktínskeho kláštora v Diakovciach, ktorý bol filiálkou benediktínskeho kláštora v Panonhalme. Analýze dispozičného typu, výzdoby a slohových impulzov diakovského kostola sa už venovali viacerí autori (naposledy Pomfyová a kol. 2015), aj keď zatiaľ neprebehli podrobné stavebno-historické a archeologické výskumy. Uvádzané dva veľké rozmery jeho tehál (34 × 15 cm) naznačujú, že by malo ísť o tehly plevovky. Potvrdilo by to spojenosť medzi diakovským benediktínskym kláštorom a drobnými dedinskými kostolmi na Žitnom ostrove nielen podľa spoločného slohového aparátu, ale aj podľa rovnakého stavebného materiálu a povrchovej úpravy stien celoplošným pokrytím vrstvou malty. Predpokladá sa, že dielňa, pracujúca na diakovskom trojloďovom kostole sa podieľala určitým spôsobom na stavbe tehlových kostolíkov v širokom regióne. Jednoznačná a priama súvislosť kostolov v Križovanoch nad Dudváhom a Dražovciach sa ponúka v spoločnom tvare ich podstrešného vlysu s vlysom kostola v Diakovciach pozostávajúcim z radenia písmena „Y“ vedľa seba. Avšak aj kostoly s ďalšími rôznorodými typmi vlysov a subtílnou výzdobou fasád, ideálnou pre tehlový materiál, je možné zaradiť do jedného okruhu, ktorého spoločným znakom je stavebný materiál v podobe plevových tehál a technológia úpravy povrchu stien celoplošným pokrytím tenkou maltovou vrstvou. Otázkou je, či dátum vysvätenia diakovského kostola (v roku 1228) nie je pre niektoré z plevových kostolov okolia príliš neskorý (obr. 34 a 35).

Plevovky nájdené v depote pod nádvorím paláca Bratislavského hradu sú datované do 12. až prvej polovice 13. storočia (Lesák–Kováč–Vrtel). Práce maďarských odborníkov o typológií tehlových sakrálnych stavieb (centrál aj longitudinálnych pôdorysov), ktoré sa venujú dokonca aj rozmerom tehál, si žiaľ nevšimajú zloženie ich zmesi. Ilona Valter považuje skupinu 72 tehlových kostolov v juhozápadnom Zadunajska za patriacu do jedného stavebného okruhu z hľadiska tehlového materiálu, spôsobu zakladania a konštrukcie. Spomína však, že použité tehly sú veľmi rozdielnych veľkostí: 4–5–6–7 cm a 13–14–15 × 26–27–30 cm (Valter 2004). Vzhľadom na to, že neuvádza zloženie zmesi, ani to, či ide o tehly s hladkými plochami alebo s kanelovaním, je možné, že medzi týmto veľkým množstvom maďarských dedinských kostolov sa vyskytujú nielen stavby z predpokladaných plevových, ale už aj z gotických prstovaných tehál, o čom by svedčila priveľká rozmerová variabilita uvádzaných tehál.

Predbežne môžeme iba predpokladať, že spoločné slohové znaky stavieb (najmä výzdoba fasád s využitím tektoniky rôznych tehlových vlysov a členenia) a povrchová úprava (celoplošné pokrytie povrchov) predurčujú sakrálné stavby z dnešného juhozápadného Zadunajska z 12. až prvej polovice 13. storočia za patriace do spoločného stavebného okruhu s našimi juhoslovenskými kostolmi z predurbánneho obdobia. Avšak treba vziať do úvahy regionálne rozdiely ovplyvnené konkrétnym objednávateľom, ako aj komplikované mechanizmy umeleckých prúdení.

Obr. 34. Mapa západného Slovenska s výskytom muriva z plevových tehál.

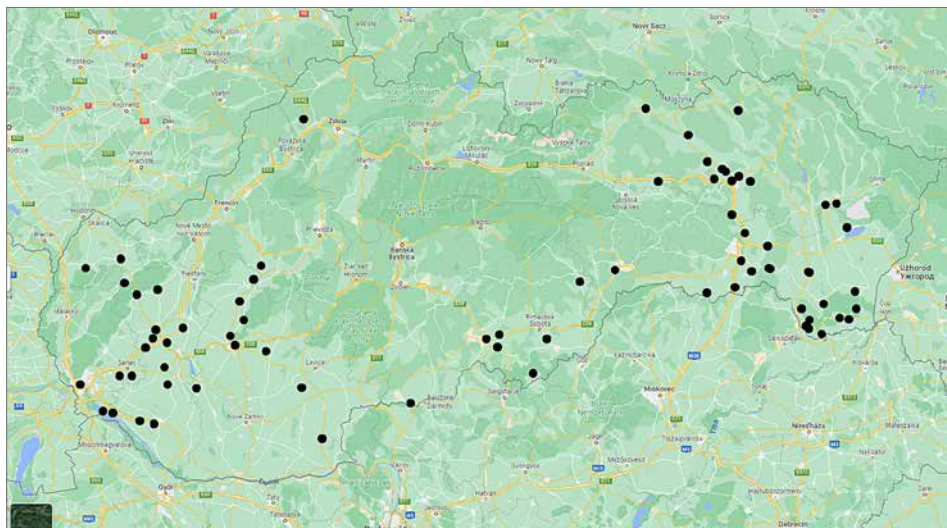
Abb. 34. Karte der Westslowakei mit Vorkommen von Mauern aus Spreuziegeln.

K pôvodu výroby plevových tehál

Výroba pálených tehál s rastlinnými zvyškami si vyžadovala zdroje a know-how, ktoré znamenali vysoký stupeň organizácie práce a sociálnej hierarchie. Navyše je potrebné rátať s tým, že výroba musela byť napojená aj na poľnohospodársku produkciu.

Zo zahraničia sú stojace, ale najmä zaniknuté (len archeologicky skúmané) stavby z pálených plevových tehál zdokumentované zatiaľ len v Poľsku. Existenciu stavieb z tohto materiálu v arpádovskom období v Maďarsku dokladá aspoň prítomnosť viacerých pecí na ich vypaľovanie. Súhrnne je problematika týchto dvoch lokalít predstavená v dizertačnej práci Mariana Čurného (Čurný 2008, tam aj ďalšia literatúra), ako aj v ďalších príspevkoch (napr. Čurný–Romsauer 2009; Čurný 2015; Čurný–Gregor–Hložek 2018 a pod.).

Novšie poznatky z poľského územia predstavujú nálezy z Vroclavi. Porézne tehly, obsahujúce v hmote odrezky slamy, ktoré majú rozmery $28 \times 17 \times 3,5\text{--}5,5$ cm, sa našli na viacerých miestach vo Vroclavi – väčšinou v podobe depotov. Ako primárne boli zistené v stenách Kostola Panny Márie na Piasku (12. storočie) a nedávno aj v Kostole sv. Jána Krstiteľa (rok 1158). Veľké

Obr. 35. Mapa celého územia Slovenska s výskytom muriva z plevkových tehál.

Abb. 35. Karte des gesamten Gebietes der Slowakei mit Vorkommen von Mauern aus Spreuziegeln.

množstvo úlomkov tehál sa našlo na Ostrówe Tumski, v oblasti ulice Kanonia a na námestí Nowy Targ. Stavby súvisia s osobou palatína Piotra Włostowica a jeho manželky Márie, kyjevskej princeznej. Predpokladá sa, že to bola Mária, ktorá mohla priviesť tehliarskych remeselníkov z Kyjevskej Rusi. Tehly tohto typu možno nájsť napríklad na Kostole Borisa a Gleba v Kołozoch v Grodne (Bielorusko). Mimo Vroclavi sa podobné tehly našli v katedrále vo Włocławku, kde bol biskupom v 12. storočí brat vroclavského biskupa Walter z Mallone (Małachowicz 2015).

Názov tehly zaužívaný v poľskej literatúre ako byzantská (aj rusínska) naznačuje na možné lokality jej pôvodu. Ak by výroba plevových tehál v Uhorsku mala mať priamy byzantský pôvod, potom by sa dal očakávať aspoň pri najstarších stavbách v uhorskom kontexte spolu s importom tohto špecifického stavebného materiálu aj architektonický a výtvarný prejav pochádzajúci z územia Byzancie. Ako východisko pre strednú Európu sa však už tradične udáva len severné Taliansko, odkiaľ tehlová architektúra prenikla najskôr (ešte v ranorománskom období) do oblasti Álp; následne lombardský vplyv zasiahol do Porýnia a okolo polovice 12. storočia do južného Nemecka i na jeho sever. Tento názor je prijímaný ako našimi autormi (napr. Oriško 2009; Pomfyová 2015 a pod.), tak aj autormi zo zahraničia. Na tomto mieste spomeniem aspoň príspevok poľskej bádateľky M. Brykowskej (2002), na ktorý ma upozornil M. Čurný.

Popri sledovaní spoločných slohových znakov a tehlového materiálu všeobecne by však bolo, podľa nášho názoru, vhodné venovať pozornosť aj vzájomnej odlišnosti architektur na základe typu použitých tehál a spôsobu povrchovej úpravy konštrukcií. Preto, ak v krajinách západne od nás prítomnosť plevových tehál nevidujeme (aspoň zatiaľ), tak aj s ohľadom na názov plevovej tehly „byzantská“ je na mieste overenie možnosti aj priameho prieniku znalostí o výrobe plevových tehál z juhovýchodného územia Byzancie smerom na sever. Určitou spojnicou medzi našim a poľským územím by mohol byť fakt, že podobne ako v Poľsku na benediktínskom opátstve v Olbine, aj naše najstaršie poznané nálezy plevoviek pochádzajú z výskumu benediktínskeho opátstva (v Krásnej nad Hornádom a následne aj z mladších benediktínskych kláštorov). Naznačuje to rozšírenie tejto technológie prostredníctvom benediktínskeho rádu. Mohla nastať určitá previazanosť byzantského stavebného okruhu s benediktínmi na juhovýchode (pozri napr. benediktínske tehlové stavby ako Acâș a Herina v dnešnom Rumunsku). O použití tehly v uhorskom kontexte už v 11. storočí uvažuje Tünde Wehli, pričom popri lombardskom pripúšťa

aj byzantský vplyv (Wehli 2001). Naše úvahy o priamom byzantskom vplyve pre oblasť Uhorska však spochybňuje fakt, že v stredoeurópskom bádani absentujú (mimo vyššie uvedenej podpory v práci T. Wehli) ďalšie práce, ktoré by ho pripúšťali. Je nepochybné, že hlavný podiel na šírení byzantských myšlienok v prípade stavebníctva v uvedenom období je potrebné prisúdiť územiu Kyjevskej Rusi, no bližšie nie je rozpracovaný tak, aby boli známe priame cesty vplyvu v prostredí stredovýchodnej Európy s prihliadnutím na politické, spoločenské, náboženské a hospodárske pomery. M. Čurnému ďakujem za upozornenie na prácu Konstantíny Gerolymou o výrobe tehál v byzantskom a postbyzantskom období (Gerolymou 2017). Autorka sa v nej zmieňuje o niektorých zhodných znakoch tehliarstva (značkovanie) na území Byzantskej ríše a v regiónoch severného Balkánu, Kyjeva (Kyjevskej Rusi) a Krymu, ako aj o organizácii výroby nepálených a pálených tehál s organickými prísadami (slamou), a tiež aj o organizácii práce tehliarov a ich migrácii na miesta, kde ich práca bola potrebná. Vplyvy byzantského prostredia na stavebníctvo na ďalekom severe však nezmieňuje.

Ak nepripustíme možnosť priameho byzantského vplyvu na románsku produkciu našich tehál, potom musíme rátať s tým, že znalosť výroby plevoviek sa musela do Uhorska importovať spolu so štýlovými vplyvmi buď priamo zo severného Talianska alebo z iniciatívy prvých nemeckých, resp. románskych kolonizácií, vždy zrejme s väzbou na benediktínsky rád. Znamenalo by to, že v románskom období bola v týchto krajinách známa a rozšírená. V dostupnej literatúre však nenachádzame o tom žiadne informácie, preto by bolo vhodné budúce bádanie nasmerovať na identifikáciu typu románskeho tehlového materiálu ako v severnom Taliansku, tak v ďalších krajinách, odkiaľ prichádzalo na naše územie románske obyvateľstvo. Bude pritom potrebné hľadať odpovede aj na otázky, kde a kedy sa zmenila táto starobylá technológia, spojená navyše na našom území s omietaním stavieb na výrobu nového typu kanelovaných tehál (prstoviek) bez rastlinných prísad, uplatnených najskôr na stavbách s reznou (škárovanou) úpravou povrchu stien.

Z chronologického hľadiska je mimoriadne dôležité, že podobne ako u nás, aj vo Vroclavi evidujú po etape tehál s rastlinnými zložkami razantný nástup nového typu tehál prstoviek bez rastlinných zvyškov. Tento stavebný materiál v poľskej literatúre známy ako „lombardské tehly“ je už viazaný na nemecké kolonizačné vlny po mongolskom vpáde (Małachowicz 2015; Chorowska–Caban 2015). Z tohto hľadiska je situácia v poľskej Vroclavi identická s našou na skúmanom trnavskom území.

Záver

Podľa zhodnej stavebnej technológie (rezné tehlové murivo s povrchom upraveným škárovaním) môžeme povedať, že pri kolonizačnom doosídľovaní Trnavy a okolia po mongolskom vpáde vznikla nová, koherentná skupina stavieb. Ak je známe, že mongolský vpád otvoril v Uhorsku dvere gotike, potom v prípade mesta Trnava môžeme nadnesene povedať, že gotika tu dvere priamo rozrazila, pretože prakticky jednorazovo zmietla reprezentantov predošlého románskeho obdobia. Nová zástavba zaplavila mesto Trnava relatívne rýchlo, pričom naraz a definitívne ukončila výrobu plevových tehál a nahradila ich novým stavebným materiálom spojeným s novou technológiou výstavby. S tým všetkým išiel ruka aj nový, už gotický slohový výraz.

Keď pre primárnu architektúru mestského typu platí, že reprezentuje začiatok gotiky na trnavskom území vrátane importovaného muriva – tehál prstoviek, tak ich predchodcov – tehly plevovky je potom možno bez obáv označiť za typ románskych tehál. Teda tehál, ktorých výroba sa začala a prebiehala na našom území v románskom období a zanikla s počiatkami gotiky okolo polovice 13. storočia. Toto trnavské špecifikum vyvracia pochybnosti o tom, či tehly plevovky možno označiť za románske a prstovky za gotické. Je ale zrejme, že na iných miestach mohla tradičná výroba prežívať dlhšie.

Plevové tehly boli použité ako stavebný materiál najstaršieho známeho stredovekého tehlového muriva na Slovensku, siahajúceho do 12. storočia. Používali sa na výstavbu sakrálnych a hradných architektúr. Ich súčasníkmi boli obydlia z netrvanlivých materiálov.

Za inšpiračný zdroj pre tvorbu našej románskej architektúry sa doposiaľ považovalo len severné Taliansko, odkiaľ sa stavebné a materiálové postupy, ako aj štýlové prúdy importovali k nám prostredníctvom zaalpských destinácií. Popri evidovaní tehlového materiálu ako takého je však potrebné klásť dôraz na rozlíšenie románskych stavieb aj podľa typu použitých tehál. Určité indície naznačujú na možnú byzantskú provenienciu výroby tehál s rastlinnými zvyškami a jej priame rozšírenie prostredníctvom benediktínskeho rádu.

Bude ale potrebné získať oveľa viac zahraničných poznatkov o výskyte plevových tehál, aby bolo možné vyjadriť sa jednoznačnejšie k otázke ich pôvodu.

Literatúra

- BÓNA, M. a kol., 2020: Malá Mača, Kostol sv. Margity Antiochijskej, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum interiéru. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T880.
- BÓNA, M., ed. a kol., 2016: Kostol sv. Štefana Kráľa v Livine. Topoľčany .
- BOTEK, A. a kol., 2021: Šamorinsky kostol v 13. storočí, Pamiatky a múzeá 4, 2–7.
- BRYKOWSKA, M., 2002: Studia nad wschodnim zasięgiem architekturury ceglanej. In: Cegła w architekturze środkowo-wschodniej Europy. Historia. Metody badań. Konserwacja (Arszyński, M.–Mierzwiński, M., reds.), 30–42. Malbork.
- BUCHINGER, G.–SCHÖN D., 2015: Die früheste bekannte Verwendung von Ziegeln im mittelalterlichen Herzogtum Österreich. Zur Baugeschichte und zum politischen Kontext von St. Michael in Wien in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, Forum urbes medii aevi IX., č. 1–2, 20–29.
- ČURNÝ, M., 2008: Tehla ako stavebný materiál stredovekej a novovekej architektúry na Slovensku, pohľad archeológa. Dizertačná práca, Nitra. Rkp. archivovaný v AÚ SAV Nitra.
- 2015: Tehla a stavebná keramika v architektúre stredovekých a včasnónovovekých Košíc, Forum urbes medii aevi IX., č. 1–2, 174–184.
- ČURNÝ, M.–GERGOR, M.–HLOŽEK, M., 2018: Kláštor benediktínov v Ludaniciach, výsledky štúdia tehál. In: Architektúra kláštorov a rehoľných domov na Slovensku. Dejiny a pamiatková ochrana (Kvasnicová, M.–Šeregi, M., edd.), 394–412, 602–603. Bratislava.
- GERVÉS-MOLNAR, V., 1972: A középkori Magyarországi rotundái. Budapešť.
- GEROLYMOU, K., 2017: Brickmakers, tilemakers and kilns in the byzantine and post-byzantine periods. Detecting textual and iconographic evidence, Byzantina Symmeikta 27, 259–313.
- GLOCKOVÁ, B.–KÜRTHY, L., 2006: Výskumná správa z architektonicko-historického výskumu z kláštorného kostola Kláštora pod Znievom, archivovaná na Krajskom pamiatkovom úrade v Žiline pod č. T108.
- GOJDIČ, I., 2017: Kostol v Dolnom Dubovom a Jozef Ignác Bajza, Pamiatky a múzeá 4, 30–36.
- HAVIAROVÁ, M.–HAVIAR, T.–GOJDIČ, I., 2013: Architektonicko-historický výskum kostola v Gáni. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T 818.
- HAVIAROVÁ, M.–ZVEDELOVÁ, K., 2011: Stavebno-historický vývoj Kostola sv. Petra a sv. Pavla v Cíferi-Páci s dôrazom na románske stavebné etapy, Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 14, 39–46.
- HÖHNE, D., 2001: Fugenritzungen als Datierungskriterium? Baugeschichtliche Beobachtung an Kirchen im Raum Halle. In: Burgen und Schlösser in Sachsen-Anhalt. Heft 10, 136–157. Halle/Saale.
- HOLGER, R., 1996: Zum Dualismus von Materialfarbigkeit und Fassung an hochmittelalterlichen Massivbauten. Neue Befunde aus Thüringen. Burgen und Schlösser in Thüringen, Jahresschrift der Landesgruppe Thüringen der Deutschen Burgenvereinigung e.V., 70–84.
- HOLUB, P. a kol., 2010: Středověká brněnská architektura z cihel. In: Dějiny staveb 2010, 139–159. Plzeň.
- HRNČIARIK, E., 2017: Predbežná správa z archeologického výskumu Námestia kráľovnej Konštancie. Rkp. uložený v archíve Katedry klasickej archeológie Trnavskej univerzity v Trnave pod č. 1/2017.
- 2022: K trnavskému karneru. In: Lošonec – Dejiny obce (Lopatková, Z., ed.), 51–55. Lošonec.
- HROMADA, J., 2006: Dokumentácia priebehu reštaurovania. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. R 238.

- CHOROWSKA, M.–CABAN, M., 2015: The Origins of the Brick Architecture in Silesia. Brick: Size, Composition, Chronology, *Forum urbes medii aevi IX.*, č. 1–2, 8–19.
- CHOVANEC, J., 1993: Stredoveký Kostol sv. Petra v Malej Bare – Die mittelalterliche Kirche des Hl. Peter in Malá Bara, *AH 18*, 301–313.
- JANIŠ, D.–VÁCHA, Z.–VRLA, R., 2015: K najstarším stavebným dejinám a typológii románskeho kostela Všetech svätých ve Starých Hvězdlicích – Zur ältesten Baugeschichte und Typologie der romanischen Allerheiligenkirche in Staré Hvězdlice (Bezirk Vyškov), *AH 40*, 801–802. <https://doi.org/10.5817/AH2015-2-22>
- KALINOVÁ, M., 2010: Pamiatkový výskum fasád Kostola sv. Alžbety v Šaštíne-Strážach, *Monumentorum tutela 22*, 166–181.
- KAZIMÍR M.–ŽUFFOVÁ, J.–STANÍK, I., 1997: Areál bývalého kláštora klarisiek v Trnave. Pamiatkový výskum časti objektu. Východné nádvorie – základové murivá, priečne (stredné) krídlo – suterén. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T 335.
- KIESOW, G., 2012: Památková péče v Německu. Brno.
- KOREŇ, P.–KUCMAN, T., 2015: Reštaurátorský výskum interiérových a exteriérových povrchov lode a svätyně Národnej kultúrnej pamiatky Kostol Všetkých svätých v Dechticiach. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. R 358.
- KOVAČOVIČOVÁ-PUŠKÁROVÁ, B.–JANKOVIČ, V., 1965: Kostol sv. Alžbety v Kaplnke pri Bratislave. In: Zo starších výtvarných dejín Slovenska, 53–66. Bratislava.
- KÜRTHY, L.–GLOCKOVÁ, B., 2010: Príspevok k vývoju sakrálnej architektúry 13. stor. na území bývalej Užskej a Zemplínskej župy, *Monumentorum tutela 22*, 318–332.
- LESÁK, B. a kol., 2016: Výsledky záchranného archeologického výskumu v lokalite MPR Trnava – Trojičné námestie č. 9, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 19*, 21–30.
- LESÁK, B.–KOVÁČ, J.–VRTEL, A., 2012: Archeologický výskum nádvorja Bratislavského hradu 2008–2010, základné ciele výskumu a predbežné pracovné vyhodnotenia, *Monumentorum tutela 24*, 143–148.
- LEIXNER, A., 1967: Štátny zámok Zvolen, prieskumné reštaurátorské práce. Rkp. archivovaný na Pamiatkovom úrade Bratislava v osobnom fonde Alberta Leixnera v krabici č. 45.
- MAREK, M., 2011: Národnosti Uhorska. Trnava.
- MAŁACHOWICZ, M., 2015: Ceramic Building Detail from Nowy Targ Square in Wrocław, *Forum urbes medii aevi IX.*, č. 1–2, 106–115.
- MARTINÁK, M., 2015: Nové poznatky k stredovekému pôvodu vybraných sakrálnych stavieb v Levickom okrese. Bakalárska práca, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave.
- 2015a: Príspevok k stavebnému vývoju Kostola sv. Juraja v Jure nad Hronom, *Zborník Tekovského múzea v Leviciach X*, 145–162.
- MENCL, V., 1968: Výtvarný vývoj stredovekých omítek. Praha.
- MESZÁROŠOVÁ, K., 1983: Nálezová správa z archeologického výskumu Lovčickej brány mestského opevnenia v Trnave. Rkp. archivovaný v Západoslovenskom múzeu Trnava, bez signatúry.
- MEYER, A., 1993: Verputzt und Tünche an mittelalterlichen Bauten. Schutzschicht oder Dokument? In: *Putz und Farbigekeit an Mittelalterlichen Bauten* (Hofrichter, H., ed.), 23–30. Stuttgart.
- MITCHELL, P., 2013: Ziegel als archäologische Artefakte: Technologie – Verwendung – Format – Datierung. *Beiträge zur Mittelarcheologie in Österreich 29*, 63–70.
- MITCHELL, P.–SCHÖN, D., 2002: Zur Struktur und Datierung des Mauerwerks in Wien, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege 56*, Nr. 4, 472–473.
- MOLNÁR, T.–HRACHOVSKÝ, P., 2011: Reštaurátorský výskum Kostol sv. Margity v Malej Mači. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. R 262.
- NAGY, P., 2010: Archeológia Kostola Všetkých svätých v Dechticiach, *Pamiatky a múzea 4*, 40–42.
- 2011: Stredoveké tehly na Slovensku. In: *Laterárius. Dejiny tehliarstva na Slovensku. Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia – Supplementum 3* (Nagy, P.–Čurný, M., edd.), 31–43. Bratislava.
- 2012: Archeologický výskum na dostavbe hotela Holiday Inn v Trnave – Die archäologische Grabung beim Bau des Holiday Inn in Trnava, *AH 37*, 113–132.
- NEUMANN, M., 2014: Kostol sv. Jakuba staršieho v Trnave. Príspevok k prítomnosti Valónov na území mesta v stredoveku, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja 17*, 15–20.

- ORIŠKO, Š., 1997: Architektúra neskororománskej rotundy v Šiveticiach – Die Architektur der spätromanischen Rotunde in Šivetice, *AH* 22, 29–37.
- 1998: Kostol klarisiek v Trnave. Príspevok k problematike stredovekej architektúry mendikantov na Slovensku – Die Kirche des Klarissenordens in Trnava. Beitrag zur Problematik der mittelalterlichen Architektur der Mendikanten, *AH* 23, 353–368.
- 1998a: Poznámky k románskemu kostolu v Dechticiach, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja*, 29–34.
- 2001: Poznámky k výskumu románskych krstiteľníc. Neznáme i známe kamenné krstiteľnice zo západného Slovenska, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 4, 45–50.
- 2005: K problematike stavebnej plastiky stredovekého kostola v Piešťanoch. Kameňosochárske fragmenty z piešťanského kostola v zahraničných zbierkach, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 8, 39–46.
- 2009: Stredoveká tehlová architektúra na Slovensku. Niektoré problémy výskumu – Die mittelalterliche Backsteinarchitektur in der Slowakei. Einige Probleme der Forschung, *AH* 34, 733–744.
- PERLICH, B., 2007: Mittelalterlicher Backsteinbaum in Europa. Zur Frage nach Herkunft der Backsteintechnik. Petersberg.
- POLLA, B., 1986: Košice-Krásna. K stredovekým dejinám Krásnej nad Hornádom. Košice.
- POMFYOVÁ, B. a kol., 2015: Stredoveký kostol. Historické a funkčné premeny architektúry. Bratislava.
- PURSCHE, J., 1984: Mittelalterliche Verputzte – Bemerkungen zu Befinden in Regensburg. Farbige Architektur, *Arbeitsheft* 21, 10–38.
- RÁBIK, V., 2010: Richtári Trnavy v stredoveku I. Obdobie vzniku a formovania výsadného mesta, *Novinky z radnice*, jún.
- 2018: Belo IV. a protomestské sídliská v roku 1238. In: *Trnava 1238–2018*, 25–39. Trnava.
- 2019: Benediktíni v Trnave v stredoveku. Fikcia alebo skutočnosť?, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 22, 3–8.
- SABADOŠOVÁ, E., 2015: Rímskokatolícky Kostol svätého Jakuba staršieho vo Štvrtku na Ostrove, Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum kostola, I. etapa – výskum západných priestorov. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T 829.
- 2015a: Kostol Panny Márie Ružencovej v Kostolnej pri Dunaji, architektonicko-historický výskum. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Bratislave pod č. KPUBA-2016/8418.
- SKALSKÁ, M., 2010: K dejinám ranostredovekých sakrálnych stavieb na Gemer, *Monumentorum tutela* 22, 378–386.
- SLIVKA, M., 1980: Tehla ako stavebný materiál. Príspevok k dejinám tehliarstva, *Pamiatky a príroda* 5, 26–28.
- SMOLÁKOVÁ, M.–ŽUFFOVÁ, J., 2017: Neskororománsky Kostol sv. Jána Krstiteľa v Jelke a jeho gotická obnova, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 20, 47–58.
- STANÍK, I., 1983: Architektonický výskum Lovčickej brány mestského opevnenia v Trnave v južnom krídle. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T 889.
- 2009: Pôvodný zámer výstavby stredovekého opevnenia Trnavy a jeho postupná realizácia, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 12, 23–46.
- STANÍK, I.–KVETANOVÁ, G., 1998: Nález staršej zaniknutej stavby na mieste františkánskeho kláštora v Trnave, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 2, 21–28.
- STANÍK, I.–URMINSKÝ, J., 2000: Mestská pamiatková rezervácia Trnava – záchranné výskumy vo výkopoch inžinierskych sietí v roku 1999, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 3, 35–43.
- STANÍK, I.–ŽUFFOVÁ, J., 1995: Počiatky urbanizmu mesta Trnava, *AH* 20, 285–299.
- ŠIMKOVIC, M., 2013: Hrad Parič v Trebišove, architektonicko-historický výskum. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade Košice pod č. T 1507.
- ÚRADNÍČEK, V., 1971: Malženice, Kostol Nanebovzatia Panny Márie. Reštaurátorský prieskum. Rkp. v archíve autorky.
- ÚRADNÍČEK, V.–KOSTKA, J., 1966: Správa z prieskumu Kostola Panny Márie v Krušovciach, okres Topoľčany. Rkp. v archíve autorky.
- URMINSKÝ, J., 2002: Podzemná žatva faktov z histórie Trnavy, *Novinky z radnice*, november, 20–22.
- VÁCHA, Z., 2016: Několik poznámek ke středověké cihelné architektuře na jižní Moravě. In: *Dějiny staveb* 2016, 65–71. Plzeň.

- VALTER, I., 2004: *Árpád-kori téglateplomok nyugat-Dunántúlon*. Budapest.
- VARHANÍK, J., 2008: Středověké neomínané interiéry. In: *Dějiny staveb 2008*, 139–142. Plzeň.
- VOLOVÁR, M., 2018: Kostol Navštívenia Panny Márie v Trebišove a jeho slohový kontext. Príbehy pamiatok a obrazov. Zborník príspevkov k sedemdesiatinám Ivana Gojdiča, 270–289. Trnava.
- WEHLI, T., 2001: A magyarországi bencés konyvfestészet történetéhez. In: *Paradisum plantavit Bencés Monostorok a Középkori Magyarországon* (Takács, I., ed.), 151–152. Pannonhalma.
- ZAHN, M., 1984: Die Lübower Kirche. Bemerkungen zur romanischen Backsteinfarbigkeit. In: *Beiträge zur Erhaltung von Kunstwerken*, 53–59. Dresden.
- ZACHAROVÁ, D., 2020: Nové poznatky k stavebnému vývoju románskeho Kostola Sedembolestnej Panny Márie v Trstíne-Hájičku, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 23, 35–42.
- ŽUDEL, J.–DUBOVSKÝ, J. a kol., 2006: *Dejiny Modry*. Modra.
- ŽUFFOVÁ, J., 2010: K najstarším sakrálnym pamiatkam Trnavy, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 13, 15–28.
- 2010a: Kostol Všetkých svätých v Dechticiach, architektonicko-historický výskum čiastkový, výskum spod terénu odkrytých murív. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade Trnava pod č. D 583.
 - 2011: Senica, Kostol Navštívenia Panny Márie, analýza odkrytých častí ako 1. etapa čiastkového architektonicko-historického výskumu. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade Trnava pod č. D 585.
 - 2014: Kostol sv. Bartolomeja v Ružindole, architektonicko-historický a umelecko-historický výskum. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T891.
 - 2016: Architektonicko-historický a umelecko-historický výskum meštianskeho domu na Štefánikovej ulici č. 3 v Trnave. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T 780.
 - 2016a: Kostol Všetkých svätých v Dechticiach, architektonicko-historický výskum. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. D 584.
 - 2017: Architektonicko-historický výskum murív odkrytých počas archeologického výskumu južne od Kostola sv. Jakuba, Trnava. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. T890.
 - 2019: Architektonicko-historický výskum veže pri Bernolákovej bráne v Trnave. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. D 586.
 - 2021: Architektonicko-historický výskum murív odkrytých archeologickým výskumom (archeologický výskum vykonala forma AA Avala, vedúci Andrej Žitňan) na parcelách 535/1, 535/3 v Trnave na Halenárskej ul. – 2. etapa. Rkp. archivovaný na Krajskom pamiatkovom úrade v Trnave pod č. D 591.
- ŽUFFOVÁ, J.–HRNČIARIK, E., 2017: Bývalý cintorín pri Bazilike sv. Mikuláša v Trnave. Výsledky archeologického a architektonicko-historického výskumu, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 20, 3–14.
- ŽUFFOVÁ, J.–STANÍK, I., 2010: Urbanistický a architektonický vývoj mesta. Prvotná meštianska architektúra. In: *Dejiny Trnavy* (Šimončič, J., ed.), 387–443. Trnava.
- ŽUFFOVÁ, J.–ZACHAROVÁ, D., 2006: Prvé výsledky výskumu Kostola sv. Mikuláša v Trnave, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 9, 3–16.
- 2018: Počiatky Kostola sv. Martina v Hrnčiarovciach nad Parnou. K problematike kostola patriaceho do okruhu trnavskej neomietanej tehlovej architektúry, *Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja* 21, Trnava, 31–44.

Zusammenfassung

Diskontinuität der Ziegelarchitektur im 13. Jahrhundert in Trnava und Umgebung. Waren Spreuziegel romanisch und Handstrichziegel gotisch?

Unser Bestreben war es, auf einen Bruch im mittelalterlichen Herstellungsverfahren von gebrannten Ziegeln hinzuweisen, der auch in einem Wandel des stilistischen Erscheinungsbildes der Bauten in der Stadt Trnava und ihrer Umgebung zum Ausdruck kommt. Grund für die Ausrichtung unseres Interesses auf die Stadt Trnava und ihre nähere Umgebung ist die relativ einfache Identifizierung einer materialmäßige und zeitlich abgegrenzten Gruppe von Bauten, die

an den Anfängen der institutionellen Stadt standen. Die Bauten wurden mit einer importierten Technologie aus mit an der Oberfläche mit Fingerstrichen (Kannelierung) versehenen Ziegeln errichtet. Ihre Unterscheidung von den Vorgängern und Nachfolgern erleichtert die Tatsache, dass die Wände in einem unverputzten Zustand mit ihrer jeweils typischen Verarbeitung des Mörtels in den Fugen belassen wurden. Aufgrund mehrerer historischer Daten wissen wir, dass diese ersten Bauten nach dem Mongolensturm entstanden sind, als sich Trnava Mitte des 13. Jahrhunderts zu einem Sitz städtischen Typs gewandelt hat. Hinsichtlich dessen lässt sich gerade in Trnava die materialmäßige, zeitliche und auch stilistische Grenze zwischen der Gruppe der ersten Bauten städtischen Typs und ihren Vorgängern, die aus einem anderen Mauermaterial und mit anderer Oberflächenbehandlung der Wände errichtet worden waren, gut demonstrieren.

Bis zur Entstehung der institutionellen Stadt hat man mit gebrannten Ziegeln gebaut, die in der Ziegelmasse Pflanzenreste enthalten. Diese Bauten unterscheiden sich nicht nur durch den Ziegeltyp von den ersten Stadtbauten, sondern auch in ihrer Oberflächenbehandlung durch „Verputzen“. Den vorliegenden Beitrag haben wir nach den beiden gebrannten Ziegeltypen in zwei Kapitel unterteilt, wobei jedes von ihnen in vier gleich genannte Unterkapitel untergliedert ist. Ziel war es, einen gleichwertigen Vergleich der Erkenntnisse über beide spezielle Ziegelmauerwerkstypen und die mit ihnen verbundenen Technologien anzustreben. Der Zusammenfassung der Erkenntnisse über mittelalterliche Kirchen aus gebrannten Ziegeln im ehemaligen gemeinsamen Gebiet Ungarns wurde in der Fachliteratur bereits große Aufmerksamkeit gewidmet. Die Autoren haben jedoch nicht den Versuch unternommen, eine zeitliche Chronologie anhand der Ziegeltypen und der Technologie des Mauerns zu schaffen, es ging überwiegend um die Beobachtung gemeinsamer Stilmerkmale. Gerade Erkenntnisse über die zwei unterschiedlichen Ziegelmauerwerkstypen machen es möglich, auf unterschiedliche (technologische und auch stilistische) Architekturmerkmale, die von den Anfängen der Stadt Trnava stammen, gegenüber ihren vorurbanen Vorgängern hinzuweisen.

Wenn für die primäre Architektur städtischen Typs gilt, dass sie den Anfang der Gotik auf dem Gebiet von Trnava repräsentiert, einschließlich des importierten Mauerwerks – den Handstrichziegeln, dann können ihre Vorgänger – die Spreuziegel – unbesorgt als romanischer Ziegeltyp bezeichnet werden. Als Ziegel also, deren Produktion hier in der Romanik ihren Anfang und Verlauf hatte und mit den Anfängen der Gotik um Mitte des 13. Jahrhunderts verschwand. Dieses Spezifikum Trnavas bestätigt eindeutig, dass man Spreuziegel (zumindest im untersuchten Gebiet) als romanisch und Handstrichziegel als gotisch bezeichnen kann.

Handstrichziegel sind die ältesten Ziegelmauern auf dem Gebiet der Slowakei und reichen bis ins 12. Jahrhundert zurück. Man hat sie beim Bau von Sakral- und Burgarchitektur verwendet. Ihre Zeitgenossen waren Behausungen aus unbeständigen Materialien. Die in der polnischen Literatur als byzantinische (aber auch ruthenische) Ziegel verwendete Bezeichnung deutet auf ihre möglichen Herkunftsorte hin. Falls Spreuziegel aus Byzanz stammen sollten, dann könnte man ferner erwarten, dass auch die architektonische und künstlerische Erscheinungsform mit diesem spezifischen Baumaterial gemeinsam aus byzantinischem Gebiet gekommen waren. Als Ausgangspunkt für Mitteleuropa wird Norditalien angegeben, von wo aus die Ziegelarchitektur zunächst (noch in der Frühromanik) in den Alpenraum vordrang; später erreichte der langobardische Einfluss das Rheinland und um die Mitte des 12. Jahrhunderts Süddeutschland und dessen Norden.

Neben der Beobachtung gemeinsamer Stilmerkmale und des Ziegelmaterials als solches wäre es unserer Auffassung nach notwendig, auch dem Unterschied der Architekturen anhand der verwendeten Ziegeltypen und der Art der Oberflächenbehandlung der Konstruktionen Aufmerksamkeit zu widmen. Wenn wir also in den Ländern westlich unseres Territoriums (zumindest bislang noch) kein Vorkommen von Spreuziegeln beobachten, dann ist es, auch im Hinblick auf die in Polen gebräuchliche Auffassung einer byzantinischen Herkunft des Spreuziegels, angebracht, auch die Möglichkeit eines direkten Vordringens von Erkenntnissen über die Herstellung dieser Art von Ziegeln aus den südöstlichen Regionen von Byzanz zu überprüfen. Ein gewisses Indiz für die Art des Imports der Technologie der Spreuziegelherstellung könnte die Tatsache sein,

dass unsere ältesten bekannten Funde ähnlich wie in Polen ebenfalls aus einer Benediktinerabtei stammen. Dies deutet auf eine Verbreitung dieser Technologie durch den Benediktinerorden hin. Möglicherweise gab es eine Verbindung zwischen dem byzantinischen Baukreis und den Benediktinern im Südosten. Um die Frage nach der Herkunft der Spreuziegel eindeutig beantworten zu können, bedarf es jedoch noch weit mehr Erkenntnisse über das Vorkommen von Spreuziegeln, insbesondere aus Norditalien.

Aus chronologischer Sicht ist es auch von großer Bedeutung, dass man in Breslau nach der Etappe der Ziegel mit pflanzlichen Bestandteilen auch eine neue Ziegelart – Handstrichziegel ohne Pflanzenreste – nachgewiesen hat. Dieses Baumaterial, das in der polnischen Literatur als „lombardische Ziegel“ bekannt ist, ist bereits mit den deutschen Kolonisationswellen nach dem Mongolensturm verbunden. In dieser Hinsicht ist die Situation im polnischen Breslau mit der unsrigen in der Gegend von Trnava völlig identisch.

Fotografie a kresby J. Žuffová, ak nie je uvedené inak. / Falls nicht anders angegeben, Fotografien und Zeichnungen J. Žuffová.

Ing. arch. Jaroslava **Žuffová**, CSc., samostatná výskumníčka v oblasti architektonicko-historického výskumu, Osuského 46, 851 03 Bratislava, Slovenská republika, jzuffova@gmail.com

Toto dílo lze užívat v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.